

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

НАВЧАЛЬНО – МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
З ДИСЦИПЛІНИ
«ІСТОРІЯ ЕКОНОМІКИ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ»

Харків
2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

НАВЧАЛЬНО – МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
З ДИСЦИПЛІНИ
«ІСТОРІЯ ЕКОНОМІКИ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ»

Рівень вищої освіти – перший (бакалаврський)

Галузь знань – 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Спеціальність – 051 «Економіка»

Спеціалізація – «Бізнес-економіка»

Харків

2020

Навчально – методичний посібник з дисципліни «Історія економіки та економічної думки» для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» спеціальності 051 «Економіка» спеціалізації «Бізнес-економіка» денної форми навчання / уклад. О. О. Набатова. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2020.

У к л а д а ч: О. О. Набатова,
кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії

*Рекомендовано до видання редакційно-видавничою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № від)*

1. ЗАГАЛЬНІ ПОРАДИ ДО ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ І ПІДГОТОВКИ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Мета навчальної дисципліни – формування системного розуміння процесів історичного розвитку господарств провідних країн світу та еволюції основних напрямів економічної думки, їх зв'язку з економічною політикою та практикою.

Завдання:

- вивчення закономірностей і тенденцій розвитку господарств країн Європейської цивілізації задля розуміння еволюції сучасних економічних систем;
- розуміння процесів формування, розвитку, взаємодії та модернізації основних напрямів економічної думки,
- пізнання взаємозв'язку економічної теорії з господарською практикою та економічною політикою;
- вивчення генезису господарства України та внеску вітчизняних вчених у скарбницю економічної думки;
- засвоєння сучасної методології історико-економічного аналізу економічних процесів і явищ господарського життя суспільства;
- формування у студентів наукового світогляду, економічної культури та творчого економічного мислення;
- формування навичок самостійної роботи з літературними джерелами для подальшого поглибленого вивчення проблем господарської практики.

Практичні заняття з «Історії економіки та економічної думки» спрямовуються на формування у студентів економічного мислення, навичок історико-економічного аналізу процесів і явищ у сучасній економіці та виявлення взаємозв'язку й спадкоємності економічної політики держав з теоретичними концепціями минулого та сучасності.

Кращій підготовці до занять і більш глибокому засвоєнню навчального матеріалу сприяє виконання завдань для самостійної роботи: формулювання відповідей на теоретичні і тестові запитання для самоконтролю, виконання практичних завдань, підготовка есе, опрацювання рекомендованої літератури.

Студенти заочної форми навчання на практичних заняття розглядатимуть три теми:

5. Формування передумов ринкової економіки в країнах Європейської цивілізації (XVI – перша половина XVII ст.) та їх відображення в економічній думці.

6. Розвиток ринкового господарства та економічної думки в період становлення національних держав (друга половина XVII – перша половина XIX ст.).

10. Розвиток національних економік країн Європейської цивілізації в системі світового господарства під впливом науково-технічної революції (друга половина XX ст.).

2. ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Модуль 1. ГОСПОДАРСТВО ТА ЕКОНОМІЧНА ДУМКА СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ І ПЕРІОДУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Тема 1. ПРЕДМЕТ І МЕТОД ІСТОРІЇ ЕКОНОМІКИ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

План

1. Предмет і завдання ІЕЕД, її місце в системі економічних наук.
2. Методологія та методи історико-економічних досліджень.
3. Підходи та критерії періодизації господарського розвитку суспільства.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Запитання для самоконтролю

1. Що вивчає історія економіки та економічної думки?
2. Проаналізуйте взаємозв'язок ІЕЕД з іншими гуманітарними науками та її місце у системі економічних наук.
3. Поясніть функції ІЕЕД.
4. На які універсальні методи дослідження спирається ІЕЕД?
5. Які спеціальні методологічні підходи застосовуються ІЕЕД?
6. Охарактеризуйте основні джерела ІЕЕД.
7. Розкрийте основні підходи до періодизації економічної історії.
8. Назвіть хронологічні межі епохи Давнього світу, Середньовіччя, Нового та Новітнього часу.

Тема есе:

ІЕЕД як абетка економічної науки

Практичні завдання

1. Наведіть приклади практичного застосування знань з економічної історії у повсякденній діяльності людини.

2. Методи історії економіки та економічної думки

Функції	Зміст методу
єдності історичного та логічного	
наукової абстракції	дозволяє відобразити загальні та найсуттєвіші властивості економічного життя суспільства, що

	узагальнюються поняттям «економічні категорії»
емпіричного (грецьк. <i>emperia</i> — досвід) дослідження	(спостереження, порівняння, вимірювання, систематизація подій і фактів) дозволяють описати, порівняти, дослідити та узагальнити реальні економічні явища, сформулювати знання про економічну дійсність.
порівняльно-історичний	дослідження господарського розвитку країни у контексті економічної еволюції провідних країн світу
хронологічний	вивчення суспільно-економічних явищ у послідовності їх виникнення
статистичний	
історичного моделювання	

3. Функції історії економіки та економічної думки, її місце у системі наук

Функція	Зміст функції
освітньо-пізнавальна, акумулююча	пов'язана зі збором, вивченням та узагальненням економічних думок та ідей
підготовча	зорієнтована на засвоєння змісту базових економічних категорій, шліфування понятійного апарату
світоглядна	пов'язана зі збагаченням економічного світогляду, формуванням культури економічного мислення, таких його характеристик, як історизм, масштабність, свобода, реалізм, альтернативність тощо
методологічна	пов'язана з фундаментальністю історії економічних учень, яка формує методологію економічних досліджень
прогностична	заснована на розробці імовірнісних суджень про основні тенденції розвитку економічної науки в майбутньому
формування реалізму економічного мислення	вивчення й аналіз позитивних і негативних факторів, що впливають на досвід господарської діяльності людства;
ідеологічна	
практична	

4. Уявлення античних філософів про напрямки історичного процесу

Прогресивний напрямок

Регресивний напрямок

Циклічний напрямок

Більшість античних мислителів, у тому числі Протагор, Демокріт, дотримувалися точки зору, що суспільство розвивається в основному за висхідною, від дикості до «золотого століття». Їх можна вважати засновниками прогресивного напрямку. Гесіод, Сенека, навпаки, стверджували, що розвиток суспільства має регресивний напрямок від «золотого» століття до залізного століття, для якого характерні повна деградація суспільства, падіння його моральності і т. ін. Платон, Арістотель, Полібій та інші вважали, що суспільство рухається по висхідній, але по замкнутому колу з постійним поверненням назад, до вихідного етапу.

Формаційний та цивілізаційний підходи до розгляду історії

Теорію формаційного підходу до розгляду історії розробили К. Маркс та Ф. Енгельс. Згідно з їхньою концепцією суспільство у своєму розвитку проходить ряд суспільно-економічних формацій, кожна з яких має специфічні соціально-економічні, класово-політичні, національні та інші ознаки. Сутністю формацій є характер економічних відносин залежно від форм власності:

- первісне суспільство – общинна власність;
- рабовласницьке – повна власність рабовласника на засоби виробництва і раба;
- феодалізм – повна власність феодала на засоби виробництва і неповна – на робітника;
- капіталізм – власність капіталістів на засоби виробництва і відсутність її на найманого робітника;
- соціалізм – суспільна власність на засоби виробництва в особі держави.

Цивілізацію характеризують насамперед як культурно-історичну систему. Її ознаками є технічна оснащеність суспільного виробництва, тип культури, роль людського фактора та культури і суспільно-політичних інститутів у розвитку соціальних процесів та інше. Визначальний вплив на них залишається за економікою, але тільки в кінцевому результаті.

Відповідно до цих ознак визначають якісно різні типи цивілізацій, через які проходило людство у своєму розвитку:

– космогенна, що охоплює стародавнє суспільстві й епоху Середньовіччя;

– індустріальна, або техногенна, що відповідні капіталістичній і соціалістичній суспільно-економічним формаціям;

– інформаційна, або антропогенна, що формується в наш час.

Як бачимо, для формаційного підходу характерною є соціально-економічна причинність розвитку суспільства.

Для цивілізаційного підходу характерним є більш широке бачення: акцентується увага на тих факторах (культура, свобода особистості, техніка тощо), що пов'язані з діяльністю суб'єкта історичного процесу, його свободи, інтелектуальної діяльності, ролі в суспільстві тощо.

1. Як, на вашу думку, співвідносяться між собою економічна наука та ідеологія?

5. Поясніть, для чого необхідно вивчати історію економічних учень?

Згрупуйте подані течії або школи економічної науки відповідно до напрямів історії економічних учень.

Течії та школи економічної науки:

1. Австрійська школа.
2. Радикальна політекономія.
3. Соціальний напрям економічної теорії.
4. Фрайбурзька школа.
5. Кембриджська школа.
6. Меркантилізм.
7. Соціал-демократичні теорії.
8. Монетаризм.
9. Математична школа.
10. Неоавстрійська школа.
11. Американська школа.

Напрями історії економічних учень:

а) ранні економічні вчення;

б) класична політекономія;

в) марксизм;

г) маржиналізм;

д) неокласика;

е) історична школа;

ж) інституціоналізм;

и) кейнсіанство.

Методичні поради до самостійної роботи при підготовці до практичного заняття

Вивчення першого питання слід розпочати з визначення місця ІЕЕД у системі економічних наук, її взаємозв'язок з економічною теорією та практикою. Будучи генетикою економічної думки, ІЕЕД логічно доповнює курс економічної теорії, поглиблює знання з політичної економії, мікро- та макроекономіки, функціональним та галузевим економічним дисциплінам. Історія економіки та економічної думки досліджує розвиток господарської діяльності людства, світової економіки у нерозривному взаємозв'язку з еволюцією системи економічних поглядів. Тобто предметом ІЕЕД є історичний процес еволюції світової економіки та економічної думки. Далі слід звернути увагу на джерела історико-економічної інформації: речові результати виробництва, документи з управління господарством, матеріали літератури, мистецтва, ЗМІ, що містять економічну інформацію. Потім необхідно розглянути функції ІЕЕД.

У другому питанні слід розглянути систему методів ІЕЕД, яку утворюють методологічні принципи класичної та сучасної філософії; методологічні положення загальної економічної теорії; загальнонаукові методи; специфічні методи. Особливу увагу слід приділити специфічним методам ІЕЕД: історико-генетичному, системно-структурному, історико-порівняльному, проблемно-логічному.

При вивченні третього питання слід виходити з того, що однією з центральних проблем ІЕЕД є проблема періодизації економічної історії – встановлення певних хронологічно послідовних етапів в економічному розвитку суспільства. Все різноманіття підходів до пояснення історичного процесу можна звести до двох напрямів. Прихильники першого дотримуються ідеї про універсальність історичних закономірностей та основних етапів, через які пройшло людство у своєму розвитку, та вважають, що розвиток історії відбувається лінійно від нижчих форм до вищих. Прихильники другого підходу заперечують закономірності у історичному розвитку різних країн та регіонів і доводять, що розвиток історії йде за замкнутими циклами (теорії цивілізацій). До першої групи теорій відносять, зокрема, концепцію Л. І. Мечникова, який поклав в основу періодизації географічний чинник – ступінь розвитку водних шляхів сполучення; теорію стадій економічного розвитку Ф. Ліста; формаційну теорію К. Маркса; теорії етапів економічного розвитку за критерієм способу обміну Б. Гільдебранда та К. Бюхера; концепцію «стадій економічного зростання» У. Ростоу; теорію постіндустріального суспільства тощо. Другий підхід – цивілізаційний – базується на аналізі внутрішніх особливостей певної цивілізації, тобто

передбачається, що цивілізація характеризується певною економічною системою, етнічними коріннями, релігією, філософією, стилем творчого мислення, узагальненою картиною світу, особливим принципом життя цивілізації. У теперішній час намагання вчених уникнути крайнощів і суперечливостей формаційного та цивілізаційного підходів привело до оформлення нового циклічного напрямку в аналізі проблеми періодизації.

Тема 2. ГОСПОДАРСТВО ПЕРВІСНОГО СУСПІЛЬСТВА ТА РАННІХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

План

1. Основні етапи господарської еволюції первісного суспільства та їх характеристика.
2. Передумови та фактори становлення господарської сфери суспільств ранніх цивілізацій.
3. Економічна думка Стародавнього Сходу.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Запитання для самоконтролю

1. Назвіть основні характеристики системи господарства первісного суспільства.
2. Які періоди виділяються в історії первісного суспільства? Чим відрізнялась господарська діяльність людей у цих періодах?
3. У чому сутність «неолітичної революції»?
4. Що таке суспільний поділ праці? Коли відбулися перший та другий суспільний поділ праці?
5. Які стадії розвитку пройшла первісна община?
6. Які причини розпаду первісної господарської системи?
7. Чому в країнах Давнього Сходу сформувалася централізована державна система господарства, азіатський спосіб виробництва?
8. Охарактеризуйте господарство країн Стародавнього Сходу.
9. Назвіть характерні риси економічної думки Стародавнього Сходу.
10. Які основні економічні проблеми висвітлюються у ранніх письмових джерелах держав Стародавнього Сходу?

Тема есе:

Техніко-економічні досягнення ранніх цивілізацій.

Практичне завдання

У наведеному нижче тексті з «давньоєгипетського життя» допущені помилки, пов'язані з неправильним відображенням реалій «азійського способу виробництва» та історії економічних вчень доіндустріального суспільства. Знайдіть помилки і поясніть, які реалії того часу в тексті відображені невірно.

Сенусертова етика

Сенусерт, відставний чиновник Великого Єгипту, сидів на веранді своєї садиби і вдавався до спогадів. Так, багато сплигло води в Нілі відтоді, як він почав свою службу великому фараону. Сенусерт згадав, як батько відмовляв його від кар'єри чиновника. «Пам'ятай, Сеня, – говорив йому, бувало, батько, – як увійдеш ти в канцелярію, так і зігнешся перед своїм начальником. Від просиджування над сувоями спина твоя буде вічно зігнутою, очі твої стануть сліпнути від ієрогліфів, платню тобі постійно будуть затримувати, а ледь не сподобаєшся начальнику своєму – ще й різками пригостять. Інша справа – життя вільного землевласника – в своєму домі ти сам собі господар!» Ох, правий був батько: служба фараону і Єгипту – не є медом. У школі переписувачів молодий Сенусерт був найкращим учнем, а тому великий Хеопс і його син Тутанхамон використовували його, на відміну від інших чиновників, на самих різних теренах. За роки служби яких тільки доручень не виконував Сенусерт: і в будівництві піраміди для фараона брав участь, і послом його посилали в заморські країни, і монетним двором керував, і податки з метеків збирав, і військами в боях траплялося командувати. Але тільки зараз, пішовши на спокій і оселившись в своїй садибі, яку він за заведеним звичаєм побудував казенним рахунком, Сенусерт знайшов, нарешті, своє справжнє покликання. Перед ним лежав сувій папірусу, і Сенусерт почав записувати те, над чим він довго розмірковував: "Ми, єгиптяни, – не раби. Раби – вони, полонені чужинці, їх більше, ніж вільних єгиптян, а тому змусити їх ефективно обробляти наші поля – це важка наука". Свою науку про те, як організувати використання рабів у приватному господарстві, Сенусерт назвав грецьким словом "економія" (за фараонів династії Птолемеїв, яким служив Сенусерт, грецька мова була державною мовою Великого Єгипту).

Праця Сенусерта швидко стала популярною. Коли через століття Платон з далекої Греції відвідав Єгипет, то, крім інших плодів вченості, він відвіз і папірусний сувій "Сенусертової етики, або Науки про економію". Оскільки в Греції майже ніхто не відав, що відбувається на іншому кінці Великого Моря, то ніщо не заважало Платону приписати повчання великого єгипетського мислителя Сенусерта своєму батькові Нікомаху. Відтоді Платона з його "Нікомаховою етикою" незаслужено славлять як основоположника економічної науки; ім'я ж Сенусерта потонуло в п'тьмі часів.

Джерело: Сборник задач по микроэкономике / под ред. Р. М. Нуреева. Москва: Норма, 2005. 432 с.

1. Дайте порівняльну характеристику історичних пам'яток Стародавнього Сходу – “Артхашастри” та Кодексу законів царя Хаммурапі.
2. Які відмінності існують у поглядах представників економічних шкіл легістів і моїстів у Стародавньому Китаї?
3. Які елементи моделі „ідеальної держави” Платона були використані подальшими поколіннями вчених?
4. Дайте порівняльну характеристику поглядів Варона й Катона на фактори дохідності аграрних господарств.
5. Проаналізуйте відмінності у трактуванні природи та функцій грошей філософами Стародавньої Греції.
6. У чому проявляється подвійність поглядів Аристотеля на сутність економічних процесів?
7. Чому в історичних документах Стародавнього Сходу присутнє досить негативне ставлення тодішнього суспільства до діяльності лихварів?
8. Чому представники філософської думки Стародавнього Риму розглядали насамперед проблеми функціонування сільськогосподарського виробництва, залишаючи поза увагою, наприклад, ремісництво?

Вправа 3. Для кожного поняття або цитати з наведених нижче знайдіть прізвище їхнього автора.

1. Ідея “природного права”.
2. Ойкономія.
3. Хрематистика.
4. „Цінність – все те, від чого можна отримати користь. ... Земля, вівці, гроші не є цінністю для тих, хто не вміє ними користуватися”.
5. Модель „ідеальної держави”.
6. “...необхідно, щоб все вимірювалося чимось одним... Цим одним є ... потреба, яка для всього служить поєднувальною ланкою. Як заміна потреби за домовленістю з'явилася монета... Монета, це мов би міра, яка робить усі речі порівнюваними, прирівнює”.
7. “Грошей ніхто не має стільки, щоб не бажати їх мати ще більше, а якщо у ко-го-небудь вони виявилися в надлишку, то він, закопуючи надлишок, отримує не менше задоволення, ніж якщо б він ним користувався.”
8. “Одні народжені для управління, інші – для надання допомоги, ще інші – для обробітку землі й ремісництва”.
9. “... все, що піддається обміну, повинно порівнюватися з чимось одним”.
10. Справедливий обмін - це той, коли “... ніхто не терпить збитку і не наживається”.

Автори:

- а) Платон;
- б) Конфуцій;

в) Аристотель;

г) Ксенофонт.

Методичні поради до самостійної роботи при підготовці до практичного заняття

У першому питанні необхідно розглянути основні характеристики первісної системи господарства, серед яких: вкрай низький рівень розвитку продуктивних сил, повільний розвиток економіки; колективна праця і громадська власність на знаряддя праці і засоби виробництва; відсутність суспільних класів і держави; зрівняльний розподіл продуктів виробництва; надзвичайна залежність людини від навколишньої природи. Основним мотивом матеріальної діяльності людини було виживання в екстремальних природних і соціальних умовах. Хронологічне первісне суспільство більше збігається з кам'яним віком, у якому виділяють три періоди: палеоліт (давній кам'яний вік), мезоліт (середній кам'яний вік) та неоліт (новий кам'яний вік). При підготовці цього питання слід дати характеристику господарської діяльності людей у ці періоди за такими параметрами: форма власності, тип господарства, основні види господарської діяльності, основні форми суспільно-господарської організації. Крім того, необхідно розкрити сутність неолітичної революції, охарактеризувати перші етапи процесу суспільного поділу праці, а також простежити розвиток первісної общини (від родової до сімейної та, згодом, сусідської). Насамкінець, слід проаналізувати причини занепаду первісної господарської системи.

При підготовці другого питання слід проаналізувати, чому ранні цивілізації з'явилися саме на Стародавньому Сході, яку роль у цьому процесі зіграли кліматичні фактори, чому з'явилась потреба у сильній централізованій владі на чолі із правителем, що мав всю повноту влади та вважався Богом або намісником Бога на Землі. Такий тип влади (деспотія) реалізовувався за рахунок розгалуженої адміністративної системи – апарата чиновників, що охоплював всю країну. Важливою особливістю Давнього Сходу була експлуатація значної частини вільного населення шляхом організації колективних сезонних сільськогосподарських робіт, будівництва гребель, культурних і світських установ. Далі необхідно з'ясувати особливості східного (патріархального) рабства (раби не були основною продуктивною силою суспільства, їх чисельність і питома вага були незначні, раби використовувалися в основному у домашньому господарстві, могли мати родину й навіть вести своє господарство, а згодом і викупитися). У цьому питанні також доцільно розглянути особливості господарського розвитку Месопотамії, Вавилону та Стародавнього Єгипту.

Вивчення третього питання слід почати із особливостей економічної думки Стародавнього Сходу (прагнення зберегти натуральне господарство та засудити з позицій моралі того часу розвиток товарно-грошових відносин;

донаучний характер економічних поглядів, які ще не виділилися в окрему систему знань із суспільної думки) та її основних джерел (юридичні документи та господарські трактати). Далі необхідно окреслити коло основних економічних проблем, що висвітлювалися у пам'ятках економічної думки того часу – «Повчання гераклеопольського царя своєму синові Мерікару», «Речення Іпусера», законах вавілонського царя Хаммурапі.

Тема 3. ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРЬКОГО РОЗВИТКУ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ ПЕРІОДУ ФОРМУВАННЯ СВІТОВИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ (VIII ст. до н.е. – V ст. н.е.).

План

1. Особливості господарського розвитку та економічної думки цивілізації Стародавнього Сходу.
2. Західна цивілізація та господарський розвиток античних держав.
3. Економічна думка Стародавньої Греції та Стародавнього Риму.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Запитання для самоконтролю

1. Що таке «осьовий час»? Якими подіями було відзначено «осьовий час» у розвитку людської цивілізації?
2. Охарактеризуйте господарський розвиток Стародавньої Індії та Стародавнього Китаю.
3. Які економічні питання висвітлюються в індійському трактаті «Артхашастра»?
4. Які економічні проблеми розглядаються у збірнику трактатів «Гуань Цзи», написаному в Стародавньому Китаї?
5. Назвіть особливості господарського розвитку Стародавньої Греції та Стародавнього Риму. Чим характеризується класичне рабство?
6. Які чинники обумовили кризу рабовласницької системи господарства?
7. Що таке система колонату? Хто такі колоні?
8. Порівняйте економічні погляди давньогрецьких філософів Ксенофонта, Платона та Аристотеля.
9. У чому суть вчення Аристотеля про економіку й хрематистику?

Теми есе:

1. «Осьовий час» і його роль у формуванні Східної й Західної цивілізації.
2. Пам'ятки економічної думки в країнах Давнього Сходу.

Практичне завдання

У наведеному нижче тексті "з давньоримського життя" допущено помилки, пов'язані з неправильним відображенням реалій античного способу виробництва. Знайдіть помилки і поясніть, які реалії того часу в тексті відображені невірно.

Хатина дядька Крома

Історія життя скіфа на ім'я Кром – це звичайна доля в незвичайний час. Коли він був молодим воїном-найманцем в армії боспорського правителя Мітрідата, то потрапив в полон до римлян і став рабом. Рабів після гучних перемог римської зброї було тоді стільки, що якщо раніше самою вигідною справою для римських багатіїв було лихварство, то тепер всі кинулися скуповувати за безцінь нових і сильних рабів з Заходу; лихварський відсоток, як завжди в таких ситуаціях, різко зріс, оскільки ніхто не хотів давати гроші у кредит, вважаючи за краще вкладати їх в рабів. Римський аристократ, який ку-пив на ринку молодого скіфа, швидко відмітив неабиякий розум юнака і став його використовувати як керуючого маєтку. Незабаром у Крома були свій будиночок і власні раби.

Однак життя привілейованого раба швидко остогидла скіфові. Коли рознеслися чутки про повстання Спартака, Кром втік від свого господаря і вступив в армію повсталих рабів, до якої приєднувалися колони і задавлені податками римські бідняки. У фінальному бою, коли римлянам вдалося розбити Спартака, Крому пощастило: його в натовпі інших повстанців вже вели розпинати на хресті, але він попався на очі своєму колишньому господареві, і той домігся, щоб йому повернули цінне "знаряддя праці, що говорить". Кром знову почав вести рахунки і відмірювати трудодні в ергастерії пана.

Новий шанс домогтися свободи Кром отримав, коли Юлій Цезар набирав армію для війни з Антонієм, обіцяючи навіть звільнити тих рабів, які підуть за ним в бій. Крому знову пощастило: в кровопролитній битві він врятував життя римському сенаторові, який домігся для свого рятівника не тільки свободи, але і римського громадянства. Тепер Кром як вільний римський громадянин міг ходити безкоштовно в театр на трагедії Евріпіда і комедії Арістофана. Що стосується хліба насущного, то за державний рахунок можна було мати видовища, але не їжу, і скіф заробляв, беручи участь у боях гладіаторів.

Підступала старість, і "дядя Кром", як звали його сусіди, все частіше думав, що незабаром йому буде нічим прогодувати себе, не кажучи вже про сплату важких податків. Якось він почув проповідників з далекої Іудеї, які критикували несправедливий лад, де "хто не працює, той не їсть", від чого люди похилого віку вмирають з голоду, а владні цезарі прагнуть відібрати в бідняка останній денарій. Кром прийняв християнство, і сам став проповідником. Коли він плыв на Боспор, щоб нести "меч істини", його

корабель потрапив в бурю і зазнав краху. Тіло Крома винесло на беріг в декількох милях від тієї хатини, де він колись народився.

Джерело: Сборник задач по микроэкономике / под ред. Р. М. Нуреева. Москва: Норма, 2005. 432 с.

Методичні поради до самостійної роботи при підготовці до практичного заняття

У першому питанні слід розкрити сутність поняття «осьовий час» та пояснити його роль у формуванні Східної і Західної цивілізації. Необхідно розглянути особливості господарського розвитку Стародавньої Індії та Стародавнього Китаю. Як і в інших давньосхідних державах, основним організаційно-економічним осередком у цих країнах була сільська община. Між вільними общинниками й родовою й племінною знаттю точилася постійна боротьба за захоплення общинних земель. Частина общинників, що втратила земельні наділи, опинялися в борговому рабстві, рабами ставали й полонені. Приватні особи усе більш активно використовували працю рабів (у сільському господарстві, ремеслі), але основним споживачем рабської робочої сили залишалася держава. У Стародавній Індії основним заняттям населення було землеробство. Общинники вирощували пшеницю, ячмінь, овочі, бавовну, цукровий очерет, рис. Зі зростанням майнового розшарування усе більше землі зосереджувалося в руках багатіїв, а бідні брали землю в оренду. Високого рівня досягло ремесло: гончарне, ювелірне, роботи з металів, зодчество, ткацтво (вироби з бавовни, льону, шовку). Розквіту економіки в IV–III ст. до н. е. сприяв розвиток науки – астрономії, математики, медицини. У Китаї в «осьовий час» освоюється плавка заліза, що створює умови для розвитку землеробства й ремесла. Провідною галуззю в економіці було сільське господарство. Були добре розвинуті ремесла (гончарне, ткацьке, шахтна й гірничорудна справи). Далі необхідно окреслити коло основних економічних проблем, що висвітлювалися у найвідоміших пам'ятках економічної думки того часу – індійському трактаті «Артхашастра» (виправдання соціальної нерівності, розподілу суспільства на касти та рабовласництва, тлумачення економічної ролі держави, опис економічної політики царської адміністрації, проблеми торгівлі та кредиту та ін.), збірнику трактатів «Гуань Цзи», написаному в Стародавньому Китаї (питання державного регулювання ринку з метою забезпечення стабільності та порядку в країні, організації грошового обігу).

У другому питанні необхідно розглянути особливості господарства Стародавньої Греції та Стародавнього Риму. Саме в цих країнах рабовласницький спосіб виробництва, що тривав там із середини I тисячоріччя до н. е. до середини I тисячоріччя н. е. придбав найбільш розвинені, класичні форми. Основні характеристики античного суспільства: основу економіки складала землеробство, скотарство, ремесло, торгівля (переважно в містах); домінуючою була власність рабовласника на рабів і продукти їх праці; основу суспільного розвитку становило натуральне

господарство, разом з тим значний розвиток отримало дрібнотоварне виробництво і ринкові відносини, особливо зовнішня торгівля; основною продуктивною силою були раби, одночасно зберігалася селянська громада; античне рабство – висока частка рабів в загальній чисельності населення, раби зайняті у всіх сферах економіки; в сільському господарстві основною господарською одиницею були латифундії (маєтки), а в ремеслі - майстерні (ергастерії). Особливу увагу слід звернути на соціально-економічний устрій грецьких міст-полісів, які були 2 типів – аграрні (Спарта та ін.) та торгово-ремісничі (Афіни й ін.). Далі слід пояснити причини економічного ослаблення грецьких полісів, занепаду їх військової могутності, порушення процесу відтворення рабів. Щодо Стародавнього Риму, то в ході загарбницьких воєн до середини 2 ст. до н.е. він перетворився на центр колосальної держави. Основа економіки Риму – землеробство, побудоване на рабській праці. Економічна структура села включала два типи господарств: рабовласницьке (вілла) і селянський двір. Дрібне господарство не могло конкурувати з дешевою рабською працею. Тому в ході руйнування селянства виникали великі землеволодіння – латифундії. У латифундіях землеробство стало витіснятися скотарством (змінилися потреби міста, дешеве зерно надходило з римських провінцій у вигляді данини). Культивування трудомістких культур в погано керованих латифундіях було неможливим. Поступово місце латифундії зайняв сальтус – великий маєток, розбитий на ділянки (парцели), що здаються в оренду рабам або вільним селянам (колонам).

У третьому питанні слід зауважити, що у давнину економічна думка була розчинена в інших формах суспільної свідомості. Але в джерелах Давньої Греції і Давнього Риму проста фіксація економічних відносин життя вже доповнюється елементами економічного аналізу, оцінки. Найбільш типова форма прояву економічних знань – філософський трактат. Мислителі Стародавньої Греції та Стародавнього Риму намагалися визначити принципи і методи організації і управління рабовласницького господарства. Вчення про його організацію називали економією, а управління державою – політикою. Найбільшу роль в історії економічних вчень Стародавньої Греції відіграли твори відомих мислителів Ксенофонта, Платона і Аристотеля. У цьому питанні необхідно розглянути економічні проблеми, висвітлені у працях цих філософів, їх ставлення до власності, поділу праці, обміну та торгівлі. Детальніше слід зупинитися на економічних поглядах Аристотеля, його спробах проникнути в сутність економічних явищ. Так, наприклад, він виділив два види економічної діяльності: економію – вміння вести домашнє господарство, метою якого є споживання, та хрематистику – «мистецтво наживати багатство» шляхом торгівлі, лихварства, «породження грошей грошима». Аристотель уперше виділив дві властивості обмінюваного продукту – товару: здатність задовольняти будь-яку потребу і здатність обмінюватися. В епоху Стародавнього Риму оригінальних ідей не було. У кількох господарських трактатах Катона, Варрона та Колумелли йшлося про

способи ведення рабовласницького господарства, яке вже набуло ознак кризи.

Тема 4. ГОСПОДАРСТВО ТА ЕКОНОМІЧНА ДУМКА СУСПІЛЬСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ В ПЕРІОД СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (V – XV СТ.)

План

1. Генеза та основні риси феодального господарства.
2. Середньовічне місто. Розвиток ремесла і торгівлі.
3. Економічний розвиток Київській Русі.
4. Економічна думка періоду Середньовіччя.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Запитання для самоконтролю

1. Назвіть особливості господарського життя періоду Середньовіччя.
2. Охарактеризуйте періоди раннього, класичного та пізнього Середньовіччя.
3. Якими шляхами відбувалося становлення системи феодальних відносин?
4. Дайте характеристику основним формами феодального землеволодіння (алод, бенефіцій, феодал).
5. Яку роль у розвитку феодального господарства відіграли хрестові походи?
6. Назвіть види феодальної ренти. Що таке комутація ренти?
7. Поясніть причини урбанізації у період Середньовіччя.
8. Охарактеризуйте соціально-економічне значення середньовічних міст.
9. Що таке ремісничий цех? Які його основні функції?
10. Назвіть основні напрями зовнішньої торгівлі у період Середньовіччя та її структуру. Для чого купці об'єднувалися у гільдії?
11. Як відбувався процес феодалізації у Київській Русі?
12. Назвіть характерні ознаки економічної думки Середньовіччя.

Теми есе:

1. Процес феодалізації Київської Русі: порівняльний аналіз із країнами Західної Європи.
2. Хрестові походи та їх вплив на розвиток ринкових відносин і культури у Європі.

3. Чому економічну думку Середньовіччя називають «наукою у монастирі»?

Практичне завдання

Із наведених явищ та процесів оберіть ті, які притаманні: а) ранньому Середньовіччю, б) класичному Середньовіччю, в) пізньому Середньовіччю:

- а) концентрація землі у представників найвищих верств суспільства;
- б) утвердження товарно-грошових відносин;
- в) значний розвиток ремесла і торгівлі;
- г) встановлення васальних відносин;
- д) поява кріпосних, панщина;
- є) активний процес звільнення селян;
- ж) поява елементів раннього капіталізму;
- з) феодална ієрархія;
- і) розмивання феодалної ієрархії;
- л) поява елементів раннього капіталізму;
- м) зникнення вільних общинників.

Методичні поради до самостійної роботи при підготовці до практичного заняття

У першому питанні слід розглянути особливості господарства періоду Середньовіччя: домінування натурального господарства; сильний вплив на життя суспільства традицій і звичаїв; панування великого феодалного землеволодіння, дрібного селянського землекористування; позаекономічний примус безпосередніх виробників; широкий розвиток відносин корпоративного типу (громад, ремісницьких цехів, купецьких гільдій та ін.); формування європейських народностей і утворення централізованих держав; політична роздробленість та ієрархічна структура влади; панування богословського, теологічного світогляду, за якого найвищим джерелом істини визнавалося Священне писання; збільшенням влади і економічної могутності церкви. Далі слід охарактеризувати періоди раннього, класичного та пізнього Середньовіччя та простежити еволюцію форм феодалного землеволодіння (алод, бенефіцій, феодал). Слід звернути увагу, що становлення системи феодалних відносин відбувалося на базі двох паралельних процесів. У країнах розвиненого рабовласництва великі рабовласницькі господарства (латифундії) трансформувалися в маєтки з використанням праці напівзалежних працівників – колонів, вільновідпущених. Вони ставали предтечами майбутніх феодалних володінь. Іншим джерелом феодалізму став розклад общинних відносин у народів і племен, що оточували Римську імперію і не знали розвинених форм рабства – франків, кельтів, германців, слов'ян.

Підготовку другого питання слід розпочати із з'ясування причин урбанізації у період Середньовіччя: відокремлення ремісництва від

землеробства, прогрес у розвитку ремісницької техніки, посилення спеціалізації ремісників, підвищення попиту феодалів на предмети розкоші, розвиток торгівлі, товарно-грошових відносин. Далі необхідно охарактеризувати особливості середньовічного міста та його соціально-економічне значення як центру ремісництва і торгівлі. Потім потрібно звернути увагу на характерну рису середньовічного ремісництва – його цехову організацію. Слід зауважити, що цех не був виробничим об'єднанням. В першу чергу цехи були об'єднаннями економічного характеру, які виконували завдання організації виробництва і збуту продукції, а також охорони економічних інтересів ремісників. Одним із завдань цехового устрою було забезпечення рівності між майстрами. Щоб не було конкуренції і всі майстри були забезпечені роботою в умовах недостатньо розвинутого ринку збуту, цехові статuti строго регламентували виробництво. Цехова організація була економічно раціональною в XIII – XIV ст. і мала тоді прогресивне значення в розвитку середньовічної промисловості. Вона сприяла виробництву високоякісної продукції, виживанню ремісників в умовах вузького внутрішнього ринку. Але згодом вона починає стримувати подальший розвиток. Це проявлялося у забороні використання нового, більш досконалого обладнання і появи так званих "закритих цехів". У цьому питанні слід також розглянути два основні напрями зовнішньої торгівлі у період Середньовіччя. Перший – торгівля через Середземне море. Італія, Іспанія, Південна і Центральна Франція торгували між собою, а також з Візантією й країнами Сходу. На експорт поставляли вовну, полотно, рибу, сіль. Імпортували прянощі, предмети розкоші, шовк, оксамит, парчу, бавовняні тканини, ладан, кольорове скло. З XII – XIII ст. в торгівлі лідирували італійські міста – Генуя, Венеція, Флоренція. Другий напрямок – торгівля через Північне і Балтійське моря, так званий Північний шлях. У ній брали участь Північна Франція, Англія, Нідерланди, Фландрія, Скандинавія, Східна Балтика, Північна Німеччина, північно-західні землі Русі, Великого князівства Литовського, Польща. Якщо об'єктами східної (левантійської) торгівлі були переважно східні товари, то північної – вироби місцевої промисловості, продукти сільського господарства. Провідна роль в північній торгівлі належала Гамбургу, Любеку, Бремені, Брюгге, Лондону. Згодом вони об'єдналися в союз Ганза. Для захисту своїх інтересів і з метою монополізації ринків купці об'єднувалися в торгові гільдії. Вони мали свої статuti і, як правило, спеціалізувалися на торгівлі одним або декількома товарами.

У третьому питанні необхідно розглянути процес формування феодальних відносин у Київській Русі. Слід охарактеризувати категорії населення (смерди, закупи, рядовичі, холопи, ізгої) та основну форму землеволодіння – вотчину. Головною галуззю господарства було землеробство. Обробляли землю удосконаленими знаряддями праці: ралом з вузьколопатним і широколопатним наконечниками, плугом. Від підсічно-вогневої системи перейшли до двопільної, а подекуди і до трипільної системи землеробства. Скотарство було менш розвинуто. Значного розквіту досягло у ремесло (особливо металургія, ковальське та ювелірне мистецтво),

що зосереджувалося у містах, яких у староруській державі налічувалося біля 200. Київська Русь мала торгові зв'язки з Персією, Візантією, країнами Західної Європи. Через її територію проходив шлях «із варяг у греки».

Вивчення четвертого питання слід розпочати з виявлення особливостей економічної думки періоду Середньовіччя (релігійне оформлення, корпоративність мислення, приналежність до певної школи, широке цитування авторитетів та вчителів, серед яких, окрім Священного Писання, Платон і Аристотель). Дослідження являли собою компіляції традиційних істин, систематизацію накопиченого багажу, коментарі. Усе це – характерні риси методу, який отримав назву «схоластика» (від лат. *shola* – школа). Далі слід розглянути економічні ідеї одного з найвидатніших представників того часу – Фоми Аквінського, який виправдовував ієрархічну структуру і станову організацію феодального суспільства, феодальну форму власності, систему поділу праці, а також запропонував вчення про «справедливу ціну».

Тема 5. ФОРМУВАННЯ ПЕРЕДУМОВ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ (XVI – ПЕРША ПОЛОВИНА XVII СТ.) ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ В ЕКОНОМІЧНІЙ ДУМЦІ.

План

1. Економічна передумови та наслідки великих географічних відкриттів.
2. Первісне нагромадження капіталу та розвиток мануфактурного виробництва в Європі.
3. Особливості мануфактурного періоду в Україні.
4. Економічне вчення меркантилістів.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Запитання для самоконтролю

1. Що таке Великі географічні відкриття? Що стало їх передумовами?
2. Яке значення мали Великі географічні відкриття для економічного розвитку Європи?
3. Що таке «революція цін»? Які були її наслідки?
4. Що таке колонізація? Яким методами експлуатувалися колонії?
5. Поясніть сутність та необхідні умови процесу первісного нагромадження капіталу.
6. Як проходив процес «огороджування» в Англії?
7. Назвіть джерела первісного нагромадження капіталу.
8. Що таке мануфактура? Які її ознаки та типи?

9. Яке значення мали буржуазні революції для становлення індустріального суспільства?
10. Поясніть основні положення теорії меркантилізму.
11. У чому різниця між раннім та пізнім меркантилізмом?

Теми есе:

1. Найважливіші географічні відкриття XV–XVI ст.: передумови та наслідки.
2. Особливості меркантилізму у різних країнах.

Практичні завдання

1. Які з перерахованих явищ належать до передумов, які до наслідків Великих географічних відкриттів?
  - а) «революція цін»;
  - б) колоніальні захоплення;
  - в) утворення Османської імперії;
  - г) формування світового ринку;
  - д) поява великих океанських суден;
  - є) дефіцит монетарного золота;
  - ж) прогрес науки та техніки;
  - з) встановлення стабільних економічних зв'язків між окремими частинами земної кулі.

2. Визначте джерела накопичення капіталу в XVI – XVII ст.:
  - а) колоніальні війни,
  - б) праця рабів;
  - в) кріпацтво;
  - г) работоргівля;
  - д) піратство;
  - е) власна праця;
  - ж) державні позики;
  - з) сімейне господарство;
  - і) податки.
3. Виберіть основні риси, характерні для централізованої мануфактури:
  - а) натуральна заробітна плата;
  - б) поділ праці;
  - в) об'єднання працівників в майстернях;
  - г) наймана праця;

- д) грошова заробітна плата;
- е) спеціалізація праці;
- ж) праця найманих працівників під керівництвом підприємця;
- з) залежність від лихваря.

4. Порівняйте ідеї ранніх та пізніх меркантилістів щодо національного багатства та шляхів його нагромадження. Відповідь оформіть у вигляді таблиці.

Вправа 1. Подумайте, і дайте відповідь на поставлені питання.

1. Складіть порівняльну характеристику раннього та пізнього меркантилізму.
2. Виділіть і поясніть характерні риси економічного аналізу канонічної економічної думки.
3. Виділіть сутнісні риси вчення Ф. Аквінського про „справедливу ціну”.
4. Проаналізуйте вчення Ібн Хальдуна про вартість і ціноутворення.
5. У чому, на вашу думку, полягають основні причини виникнення соціальних утопій пізнього середньовіччя? Порівняйте характеристики цих теорій.
6. У чому полягає меркантилістська концепція багатства і як вона реалізувалася на практиці?
7. Які риси меркантилізму використовуються в сучасній економічній політиці?
8. Чому представники меркантилізму так негативно ставились до поширеної на той час практики „псування монет” ?

Вправа 3. Для кожного поняття або цитати з наведених нижче знайдіть прізвище їхнього автора.

1. Справедливою є та ціна, яка, з одного боку, враховує еквівалентність в обміні, а з іншого – та, за якою продавець міг жити відповідно до свого статусу в суспільстві.
  2. “Більшість з того, що людина накопичує і з чого має безпосередню користь – рівноцінна вартості людської праці”.
  3. Теорія торговельного балансу.
  4. Основа обміну – рівність корисності обмінюваних речей, яка вимірюється монетою.
5. Соціальної фізика.
6. “Зростання ввозу товарів за допомогою готівки в кінці кінців після вивозу товарів знову за кордон перетворюється у ввіз набагато більшої кількості грошей, ніж та, що була в свій час вивезена”.

7. “Вівці ... пожирають навіть людей, спустошують і розоряють поля, будівлі, міста”.

8. “...із всіх товарів хліб є тим товаром, на який бажана низька ціна, бо потреба в ньому загальна”.

9. Політична економія.

10. “Подібно до того, як людина від природи гола, а одяг є результатом її власного винаходу, так і право приватної власності дається не природою, а людським розумом, воно на ньому ґрунтується і в силу цього стало необхідним інститутом людського життя”.

Автори:

1. Т. Мен.
2. Ф. Аквінський.
3. Ібн Хальдун.
4. Т. Мор.
5. А. Монкретьєн.

Методичні поради до самостійної роботи при підготовці до практичного заняття

У першому питанні необхідно усвідомити значення Великих географічних відкриттів для розвитку ринкових відносин та становлення капіталістичного господарства. «Великі географічні відкриття» – серія експедицій, здійснених європейцями з метою оволодіння новими територіями. Їх передумови: неможливість використання традиційних торговельних шляхів; нестача монетарного золота і срібла, що виникла як наслідок розширення торгових операцій, так і в результаті виснаження рудників; зубожіння маси дворян, які поповнювали ряди конкістадорів; завершення державного об'єднання низки країн Західної Європи і встановлення там абсолютизму, здатного сприяти фінансувати великі морські експедиції; прогрес науки і техніки (особливо кораблебудування і навігації). Далі слід розглянути наслідки Великих географічних відкриттів: встановлення стабільних економічних зв'язків між окремими частинами земної кулі; виникнення світового поділу праці, світового господарства і ринку; виникнення нових методів та форм організації торгівлі; переміщення економічних центрів в Європі; «революція цін», в результаті якої стало падіння рівня життя дрібних селян, ремісників, феодалів та збагачення виробників промислових товарів і торговців. Після відкриття нових земель почалося їх освоєння і колонізація – захоплення заокеанських земель, насильницька викачка їх багатств і примусовий нееквівалентний товарообмін. Почали утворюватися колоніальні імперії: іспанська, португальська, а пізніше – англійська, французька, голландська.

У другому питанні слід зазначити, що у XVI – XVII ст. в історії Європи починається перехідний період від феодалізму до капіталізму. Першими у цей період вступили Нідерланди та Англія. В економіці цих країн йде процес первісного нагромадження капіталу – створення головних умов для розвитку капіталістичного виробництва: а) концентрація в руках капіталістів капіталів, тобто великих сум грошей, достатніх для організації нового підприємства; б) велика маса найманих працівників, тобто вільних людей, які не мають землі, власного господарства або інших засобів до існування, і тому змушені найматися до капіталістів. Загальна закономірність розвитку процесу нагромадження капіталу: спочатку капітали накопичувалися в сфері обігу і кредиту, а потім при переході до капіталізму капітали, накопичені в торгівлі і лихварстві, починають вкладатися в промисловість. Основними джерелами нагромадження капіталу стали: монопольна торгівля, пограбування і експлуатація колоній, работоргівля, піратство, яке тоді вважалося цілком легальним і почесним заняттям, виконанням патріотичного обов'язку. Основою промисловості, що зароджувалася, стало мануфактурне виробництво. Мануфактура – це капіталістичне підприємство, де існує поділ праці, але продовжує застосовуватися ручна техніка. Ознаки мануфактури: капіталістична експлуатація праці (робочий працює на господаря мануфактури, отримуючи за це заробітну плату); поділ праці (робітник виконує певну операцію, а не займається виготовленням виробу від початку до кінця, як це було в майстерні ремісника). Типи мануфактур: 1) розсіяна мануфактура (робочі виробляли продукцію у власних домівках, а власник постачав їх необхідною сировиною і збував готову продукцію); б) централізована мануфактура (весь виробничий цикл відбувався в майстерні господаря). Перші мануфактури виникли в сукняному виробництві, металургії, суднобудуванні, книгодрукуванні.

У третьому питанні слід розглянути особливості мануфактурного періоду в Україні. На відміну від Західної Європи, в Україні в умовах панування панщинно-кріпосницької системи господарства працювали мануфактури, що використовували не лише вільнонайману, а й кріпацьку працю. Мануфактури виникали у залізобудівній, паперовій, винокурній, скляній, селітряній, борошномельній та ін. галузях, виробництві будівельних матеріалів та зброї.

Підготовку четвертого питання слід розпочати із з'ясування умов виникнення першої економічної школи – меркантилізму (зміна типу економічної системи, процес первісного нагромадження капіталу та необхідність вирішення комплексу пов'язаних з цим завдань). Далі слід зупинитися на основних положеннях теорії меркантилізму: багатство суспільства виражається в накопиченні грошей, золота і срібла; безпосереднім джерелом багатства є сфера обігу, де товари перетворюються на гроші; обіг всередині країни не збільшує національне багатство, тому джерело багатства – зовнішня торгівля; виробництво створює умови для утворення багатства і тому вимагає розвитку. У розвитку меркантилізму виділяють два етапи: 1) ранній меркантилізм (виник до великих географічних

відкриттів і був актуальним до середини XVI ст.) дотримувався теорії грошового балансу – приплив грошей в країну має бути більшим за відтік; 2) пізній меркантилізм (з другої половини XVI ст. по другу половину XVII ст.) запропонував теорію активного торгового балансу – вивезення товарів має бути більше за ввезення, тобто країна залучатиме більше грошей у разі перевищення товарного експорту над імпортом. Рішення проблеми бачилося в розвитку експортного виробництва, наданні вітчизняним торговцям пільг і преференцій, а також у створенні митних бар'єрів на шляху іноземних товарів (політика протекціонізму).

Модуль 2. ГОСПОДАРСЬКИЙ РОЗВИТОК ТА ЕКОНОМІЧНА ДУМКА КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Тема 6.1. РОЗВИТОК РИНКОВОГО ГОСПОДАРСТВА В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVII – ПЕРША ПОЛОВИНА XIX СТ.)

План

1. Промисловий переворот в Англії, його джерела, напрями та соціально-економічні наслідки.
2. Особливості промислового перевороту у Франції, Німеччині та США.
3. Економічний розвиток Слобожанщини у другій половині XVII –XIX ст.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Запитання для самоконтролю

1. Що таке промисловий переворот?
2. Назвіть передумови промислового перевороту.
3. Проаналізуйте наслідки промислового перевороту.
4. Охарактеризуйте хід промислового перевороту в Англії.
5. Чому промисловий переворот у Франції відбувався відносно повільно?
6. Чим були зумовлені особливості промислового перевороту у Німеччині?
7. Розкрийте передумови та особливості промислового перевороту у США.
8. Охарактеризуйте соціально-економічний розвиток Слобожанщини у другій половині XVII –XIX ст.

Теми есе:

1. Порівняльний аналіз ходу промислового перевороту у провідних країнах світу.

2. Соціально-економічний розвиток Слобожанщини в другій половині XVII – першій половині XIX ст.

Практичне завдання

Складіть порівняльну таблицю про хід промислового перевороту в Англії, Франції, Німеччині та США (хронологічні межі, передумови, з яких галузей розпочався, основні винаходи, особливості, наслідки).

Тестові запитання

1. Що таке промисловий переворот?

- а) перехід від привласнюючого господарства до відтворювального;
- б) ліквідація цехової системи організації виробництва;
- в) перехід від ручної праці до механізованої та нова організація виробництва;
- г) прояв циклічного характеру розвитку економіки.

2. З якої галузі почалася промислова революція в Англії?

- а) з харчової промисловості;
- б) з важкої промисловості;
- в) з текстильної промисловості;
- г) з транспорту.

3. Що відносять до соціально-економічних наслідків промислового перевороту?

- а) зменшення чисельності міського населення;
- б) посилення протекціонізму в економічній політиці;
- в) перетворення Англії на індустріальну державу;
- г) послаблення міграційних процесів.

4. Що було причиною тривалого збереження у Франції ремісничих та мануфактурних підприємств?

- а) збереження елементів феодальних відносин;
- б) відсутності єдиної торгової політики;

в) домінування дрібних селянських господарств;
г) значної питомої ваги предметів розкоші в сукупному обсязі виробництва.

5. Що стало джерелом первісного нагромадження капіталу у Німеччині?

- а) експлуатація колоній;
- б) лихварство;
- в) фабрично-заводське виробництво;
- г) пограбування селян при їх звільненні.

6. В якій країні імміграційні процеси спричинили значний вплив на перебіг промислового перевороту ?

- а) Англії;
- б) Франції;
- в) Німеччині;
- г) США.

7. Яку країну називали «фабрикою світу» до 70-х рр. XIX ст. ?

- а) Англію;
- б) Францію;
- в) Німеччину;
- г) США.

8. Становлення якій галузі в першій половині XIX століття означало завершення промислового перевороту:

- а) текстильної промисловості;
- б) машинобудівної індустрії;
- в) металургії;
- г) хімічної промисловості.

9. Який чинник відіграв вирішальну роль у розвитку капіталістичних відносин у Німеччині?

- а) промисловий переворот;
- б) тривале існування цехової організації ремісництва;
- в) відсутність до 1871 р. централізованої держави;
- г) менталітет населення.

10. З якої галузі почалася промислова революція в Україні?

- а) з харчової промисловості;
- б) з бавовняної промисловості;
- в) з суконної промисловості;
- г) з металургії.

Методичні поради до самостійної роботи при підготовці до практичного заняття

У першому питанні слід розкрити сутність промислового перевороту (перехід від мануфактури, заснованої на ручній праці, до великого фабрично-заводського виробництва) та його передумови: буржуазні революції; поява величезної маси найманої праці, місткого внутрішнього ринку; нагромадження капіталу; колоніальні захоплення; безперервні війни в Європі XVIII ст., що створювали попит на спеціальні стандартизовані вироби (одяг для армії, чоботи, рушниці, боєприпаси, багнети тощо.); невідповідність продуктивності й технічної бази мануфактури новим виробничим потребам. Далі слід приділити увагу ходу промислового перевороту в Англії, першій країні, що встала на шлях індустріалізації: проаналізувати сприятливі умови для розвитку машинного виробництва, що склалися тут до середини XVIII ст.; простежити ланцюжок винаходів у легкій промисловості, з якої почався промисловий переворот; розглянути вплив змін у легкій промисловості на розвиток металургії машинобудування, транспортної системи; з'ясувати, чому Англія до 70-х рр. XIX ст. вважалася «фабрикою світу». Насамкінець, необхідно проаналізувати наслідки промислового перевороту, серед яких: перетворення фабричного виробництва на провідну сферу господарства; поява нової галузі промисловості – машинобудування; різке підвищення питомої ваги міського населення; зміна структури зайнятості (до половини всіх зайнятих концентрується в промисловості, зайнятість в аграрному секторі скорочується); провідні позиції в суспільстві переходять від купців до підприємців-фабрикантів; зміна організації та умов праці, погіршення становища трудящих; перебудова ринку (вже не попит підштовхував розвиток виробництва, а фабричне виробництво товарів вимагало розширення ринків і поступово формувало попит); виникнення періодичних промислових криз.

У другому питанні слід висвітлити особливості промислового перевороту у провідних країнах світу. Пояснити, чому лихварський характер первісного нагромадження капіталу стримував розвиток промисловості у Франції, назвати причини повільного перебігу промислового перевороту (лихварство відволікало капітали від промисловості; спеціалізація на виробництві модних товарів, предметів розкоші; участь у важких затяжних війнах на Європейському континенті тощо). Розглянути причини відставання Німеччини (феодална роздробленість, «друге» видання кріпосництва, віддаленість від світових торговельних шляхів), особливості її процесу первісного нагромадження капіталу та промислового перевороту (випереджальне зростання важкої промисловості, активна участь держави у формуванні попиту на продукцію важкої промисловості, використанні новітньої техніки). Назвати чинники, що вплинули на хід промислового перевороту у США (сприятливі умови для розвитку промисловості, відсутність цехів, війна за незалежність, масова імміграція тощо).

Підготовку третього питання слід розпочати з розгляду зміни політичного значення території Харківщини у другій половині XVII ст та утворення Слобідсько-Української (пізніше – Харківської) губернії. Далі слід проаналізувати зміни в соціальній структурі населення Харківської губернії в другій половині XVIII ст. – першій половині XIX ст., стан землеробства, розвиток ремесла та виникнення дрібних заводів. Особливу увагу слід приділити розвитку світської освіти та заснуванню Харківського університету.

Список рекомендованої літератури

Історія економіки та економічної думки / за ред. С. І. Архієреєва, Н. Б. Решетняк. Харків: НТУ "ХПІ", 2010. 335 с.

Історія економіки та економічної думки: навч. посіб. / за заг. ред. С. В. Степаненка. Київ: КНЕУ, 2010. 743 с.

Краус Н. М. Історія економіки та економічної думки: структурно-логічні схеми, таблиці, малюнки: навчальний посібник для вузів. Київ: ЦУЛ, 2017. 495с.

Стадник Г. В., Решетило В. П., Штефан С. І. Історія економіки та економічної думки: навч. посіб. Харків: ХНУМГ, 2014. 230 с.

Танцюра В. І., Пересада О. О. Історія Слобідської України: навчальний посібник. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. 336 с.

Тема 6.2. КЛАСИЧНА ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ

План

1. Загальна характеристика класичної політичної економії, етапи її еволюції. Економічні погляди У. Петті. та П. Буагільбера.
2. Економічне вчення школи фізіократів.
3. Економічна система Адама Сміта.
4. Економічне вчення Д. Рікардо.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Запитання для самоконтролю

1. Назвіть основні принципи класичної політичної економії.
2. Які виділяють етапи розвитку класичної школи політичної економії?
3. В чому полягає особливість теорії вартості В. Петті?
4. У чому полягала критика меркантилістів фізіократами?
5. Що нового привнесли фізіократи в економічну науку? Охарактеризуйте їх економічну програму.

6. У чому полягають особливості методології А. Сміта? Охарактеризуйте такі терміни А. Сміта: «економічна людина», «природний порядок», «невидима рука ринку».

7. Як А. Сміт розглядає проблему власності?

8. Розкрийте теорію розподілу Д. Рікардо.

9. Як Д. Рікардо обґрунтовує процес створення ренти?

10. Порівняйте принцип абсолютних переваг у зовнішній торгівлі А. Сміта та принцип відносних переваг Д. Рікардо.

Теми есе:

1. Куди веде «невидима рука» А. Сміта?

2. Чи є «догма А. Сміта» догмою?

Практичні завдання

1. Оберіть критерії (хронологічні межі, представники, основні праці, предмет дослідження, методи дослідження, основні категорії, трактування вартості, капіталу, заробітної плати, прибутку, ренти, рекомендації для політики держави тощо) та порівняйте погляди фізіократів та представників класичної політекономії. Результати оформіть у таблиці.

2. За даними таблиці, відповідно до уявлень класичної школи, розрахувати суспільно необхідний час для виготовлення товару, що буде визначати його вартість.

Групи товаровиробників	Обсяг виробництва (шт.)	Витрати часу на одиницю товару (год.)
I	100	3
II	600	5
III	200	6
IV	100	7

3. Витрати праці на товар А в країні Х дорівнюють 3 год., витрати праці на товар В – 4 год., а в країні Y витрати праці на товар А становлять 10 год, на товар В – 5 год. Які товари будуть експортуватися та імпортуватися країною Х, відповідно: а) з теорії А. Сміта; б) з теорії Д. Рікардо? Відповідь обґрунтуйте.

Методичні поради до самостійної роботи при підготовці до практичного заняття

Підготовку першого питання слід розпочати з вивчення історичних умов виникнення класичної школи політекономії, що зародилася наприкінці XVII – початку XVIII ст. Далі необхідно висвітлити основні принципи класичної школи: 1) економіка регулюється універсальними «природними»

законами, що не залежать від волі і свідомості людей; 2) дія економічних законів реалізується через переслідування кожним індивідом своїх особистих інтересів, в результаті зіткнення цих інтересів виробляється оптимальний варіант, тобто діяльністю людей ніби управляє «невидима рука»; 3) умовою бездоганної дії цього механізму є забезпечення максимуму економічної свободи (економічний лібералізм); 4) якщо економіка підпадає під дію об'єктивних законів, завдяки яким люди оптимізують свої інтереси, відбувається ринкове саморегулювання, то втручання держави в ці процеси недоцільно і небажано. Слід зауважити, що у своєму розвитку класична школа пройшла декілька етапів. На першому етапі формування концепції класичної політекономії важливу роль відіграли ідеї У. Петті. Зокрема, необхідно розглянути його теорію вартості товарів, підхід щодо визначення ціни землі та його дослідження в області «політичної арифметики».

У другому питанні слід розглянути основні здобутки французького варіанту класичної школи – школи фізіократів. На відміну від інших класиків, які вважали, що економічні закони діють так само, як закони природи, ця школа просто ототожнювала закони економіки і природи («фізис» – природа і «кратос» – влада). Оскільки ж природний фактор з найбільшою очевидністю проявлявся в сільському господарстві, то економіка зводилася до сільськогосподарського виробництва, а решта галузей розглядалися як допоміжні. Природні процеси, регульовані законами природи, виключали будь-яке втручання з боку влади, що було сформульовано фізіократами у вигляді принципу «лесіферізма»: «laissez faire, laissez passer!» – «нехай люди роблять свої справи, а справи йдуть своєю чередою». Необхідно розглянути центральну категорію вчення фізіократів – «чистий продукт» (різниця між виручкою і витратами виробництва продукту) та його джерело (робота сил природи у сільському господарстві). Ставлення до чистого продукту визначало класову структуру суспільства: клас хліборобів (створює чистий продукт), клас власників (привласнює чистий продукт) та безплідний клас (забезпечує умови виробництва та руху чистого продукту). З цих же позицій фізіократи розглядали процес праці, ділячи його на продуктивний та непродуктивний. Тобто продуктивною вважалася тільки праця в сільському господарстві. У 1758 році Ф. Кене опублікував «Економічну таблицю» яка представляла собою першу макроекономічну модель руху сукупного продукту в натуральній і грошовій формі між різними секторами економіки, представленими трьома класами суспільства.

У третьому питанні слід підкреслити, що А. Сміт виконав в науці велику історичну задачу, визначивши межі політекономії і систематизувавши накопичену на той час суму економічних знань у праці «Дослідження про природу та причини багатства народів». До його теоретичних заслуг відносять визнання природного порядку і природних законів, доповнених положенням про «невидиму руку» як середовища, що якнайкраще сприяє розвитку економічної людини і створення багатства. Джерелом багатства, на думку Сміта, є праця, чинником багатства є розвиток розподілу праці в суспільстві. Розглядаючи обмін і гроші, Сміт прийшов до необхідності

сформулювати правила обміну, на основі яких товари обмінюються один на одного або формуються їх мінові співвідношення. Вважаючи, що в основі мінового співвідношення лежить вартість товарів, він дає неоднозначне визначення вартості. У Сміта можна виділити дві концепції вартості, яка визначається витраченою працею (в умовах простого товарного виробництва) та сумою витрат (заробітна плата + прибуток + рента) – в умовах розвинутого товарного виробництва.

У четвертому питанні слід зосередитися на економічному вченні Д. Рікардо. Він намагався пояснити на основі теорії трудової вартості всі наявні категорії економічної науки, а також розширив розуміння предмета науки як відносин з приводу виробництва і розподілу багатства. У цьому питанні слід розглянути погляди Д. Рікардо щодо проблеми власності та визначення пропорцій обміну, його теорію розподілу та висновки щодо тенденцій динаміки заробітної плати, прибутку та ренти, а також теорію порівняльних витрат, що обґрунтовувала необхідність та вигідність міжнародної торгівлі.

Список рекомендованої літератури

Історія економічних вчень: підручник / за ред. В. М. Тарасевича, Ю.С. Петруні. Київ: "Центр учбової літератури", 2013. 352 с.

Історія економічних учень: підручник / за ред. В. Д. Базилевича. Київ: Знання, 2015. 567 с.

Історія економіки та економічної думки: підручник / за ред. В. В. Козюка, Л. А. Родіонової. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. 791 с.

Історія економічних учень: хрестоматія: навч. посіб. / за ред. В. Д. Базилевича. Київ: Знання, 2011. 512 с.

Краус Н. М. Історія економіки та економічної думки: структурно-логічні схеми, таблиці, малюнки: навчальний посібник для вузів. Київ: ЦУЛ, 2017. 495с.

Тема 6.3. ЕВОЛЮЦІЯ КЛАСИЧНОЇ ШКОЛИ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ. КРИТИКА КЛАСИЧНОЇ ПОЛТЕКОНОМІЇ. МАРКСИЗМ

План

1. Еволюція класичної школи у першій половині ХІХ ст. Економічні погляди Ж. Б. Сея та Дж. Мілля.
2. Критика класичної школи: економічна концепція Т. Мальтуса, історична школа у Німеччині, економічні ідеї соціалістів-утопістів.
3. Економічне вчення марксизму.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Запитання для самоконтролю

1. Назвіть об'єктивні передумови еволюції класичної школи у першій половині XIX ст.
2. Розкрийте зміст «теорії трьох факторів виробництва» Ж. Б. Сея.
3. Поясніть два трактування «закону Сея».
4. У чому особливості предмета та метода дослідження Дж. Мілля?
5. Як аргументує Т. Мальтус свій «закон народонаселення»?
6. Чому Дж. М. Кейнс вважав Т. Мальтуса одним з попередників своєї концепції безкризового економічного розвитку?
7. За що критикували класичну школу політичної економії представники історичної школи?
8. Які ідеї обґрунтовував Ф. Ліст у праці «Національна система політичної економії»?
9. На яких принципах побудована економіка в моделях суспільства, які розробляли соціалісти-утопісти?
10. Поясніть принцип матеріалістичного розуміння історії К. Маркса.
14. Як К Маркс пояснював утворення додаткової вартості?

Тема есе:

1. Наскільки правомірна позиція В. Рошера про те, що «одного економічного ідеалу не може бути для народів»?
2. Основні проблеми «Капіталу» К. Маркса.
3. Чи застаріла економічна теорія марксизму: «за» і «проти».

Практичні завдання

1. Визначте, хто є «зайвим» у запропонованому переліку:
  - а) В. Петті, П. Буагільбер, Ф. Кене, А. Тюрго;
  - б) А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Мілля, Ж. Б. Сей;
  - в) Т. Мальтус, Д. Рікардо, Ж. Б. Сей, А. Сміт;
  - г) Ф. Ліст, Ш. Фур'є, Р. Оуен, А. Сен-Сімон.

2. Встановіть відповідність між авторами та науковими працями:

Автори	Наукові праці
1. А. Сміт	а) «Основи політичної економії з деякими з їх застосувань до суспільної філософії»
2. Д. Рікардо	б) «Начала політичної економії та оподаткування»
3. Т. Мальтус	в) «Дослідження про природу і причини багатства народів»
4. Ж. Б. Сей	г) «Досвід про закон народонаселення у зв'язку з майбутнім вдосконаленням суспільства»
5. Дж. Мілля	д) «Повний курс практичної політекономії»

3. Вартість засобів виробництва, що перенесена на продукт протягом робочого дня, – 60 грош. од. Денна вартість робочої сили – 10 грош. од. Вартість готового продукту – 90 грош. од. Визначити, виходячи з теорії К. Маркса: а) знов створену вартість; б) додаткову вартість; в) ступінь експлуатації.

Тестові запитання

1. *Що класики політичної економії вважали джерелом створення багатства?*

- а) експлуатацію рабів;
- б) залучення до країни грошей та дорогоцінних металів;
- в) виробництво;
- г) заохочення імпорту.

2. *Що означає принцип «laissez faire»?*

- а) необхідність надання рабам більшої свободи, наділення їх невеликою земельною ділянкою;
- б) підтримку національного виробника;
- в) забезпечення активного торгового балансу;
- г) невтручання держави в господарські процеси.

3. *Чим створюється вартість товару на думку У. Петті?*

- а) працею та капіталом;
- б) землею та капіталом;
- в) працею та землею;
- г) лише працею.

4. *За запропонованою Ф. Кене класифікації який клас представляють фермери?*

- а) продуктивний клас;
- б) клас власників землі;
- в) безплідний клас;
- г) клас капіталістів.

5. *Що таке «невидима рука» А. Сміта?*

- а) механізм державного управління економікою;
- б) дія об'єктивних економічних законів;
- в) механізм господарювання, зумовлений божественним провидінням;
- г) дія природних законів.

6. *На думку Д. Рікардо, чому зарплата має тенденцію до зниження?*

- а) підприємці занижують ціну праці робітників;
- б) високі темпи народжуваності породжують надлишкову пропозицію праці;

- в) машини і механізми витісняють працю робітників;
- г) частка живої праці у виробленому продукті постійно знижується.

7. У чому полягає закон народонаселення Т. Мальтуса?

- а) кількість населення зростає в арифметичній прогресії, а засоби існування збільшуються в геометричній прогресії;
- б) і кількість населення, і засоби його існування збільшуються в геометричній прогресії;
- в) кількість населення зростає в геометричній прогресії, а засоби існування збільшуються в арифметичній прогресії;
- г) із зростанням населення виробничі можливості також збільшуються, тому економіка завжди рівноважна.

8. Де з'явилася історична школа?

- а) у Великій Британії, де традиційно сильними були позиції класичної політекономії;
- б) у Франції, оскільки ідеї історичної школи є продовженням вчення фізіократів;
- в) у Німеччини, оскільки економічне відставання Німеччини змушувало вчених шукати власний шлях економічного розвитку;
- г) у США – країні, де панували передові для того часу ідеї.

9. Яке з тверджень відповідає соціалістичній ідеї?

- а) можлива побудова суспільства загальної рівності і справедливості, вільного від насильства, пригнічення і злиднів;
- б) справедливий розподіл створеного продукту можливо тільки у вільній ринковій економіці;
- в) загальна рівність забезпечується тільки в умовах стихійного розподілу факторів виробництва;
- г) найбільш ефективною є товарно-грошова форма економічних зв'язків.

10. Що є джерелом додаткової вартості у марксистській теорії?

- а) праця, земля та капітал;
- б) постійний капітал;
- в) перемінний капітал;
- г) підприємницькі здібності.

Методичні поради до самостійної роботи при підготовці до практичного заняття

Вивчення першого питання слід розпочати з аналізу передумов еволюції класичної школи у першій половині XIX ст. Нездатність класичної теорії адекватно відповісти на запити господарської практики означала кризу економічної науки, вихід з якої почало шукати наступне покоління

економістів. Вони відмовилися від пошуку глибинної сутності економічних процесів і почали вивчати поверхневі конкретні економічні зв'язки. Такий підхід дещо спрощував ситуацію, але давав можливість отримати більш конкретні результати досліджень, і був досить продуктивним. Так, Ж. Б. Сей запропонував теорію трьох факторів виробництва (праця, земля, капітал), кожний з яких бере участь у створенні вартості. Особливу увагу слід приділити поглядам Ж. Б. Сея щодо механізму функціонування ринку та досягнення загальної економічної рівноваги, усвідомити різницю між так званими тотожністю Сея та рівністю Сея. Далі необхідно звернутися до ідей Дж. Мілля, який намагався систематизувати знання про економіку, накопичені після виходу праць Сміта та Рікардо.

При підготовці другого питання слід зауважити, що криза класичної теорії зумовила розвиток ще одного – критичного – напряму досліджень, представники якого поставили під сумнів низку основоположних принципів класичної школи. Можливість автоматичного саморегулювання економічної системи поставив під сумнів Т. Мальтус. Він вважав, що економіку дестабілюють як зовнішні, так і внутрішні фактори. До перших належить невідповідність між темпами зростання населення, яке, на думку Мальтуса, зростає в арифметичній прогресії, і можливостями забезпечення його засобами існування, які збільшуються у геометричній прогресії. Результатом такої невідповідності стає поява відносно надлишкового населення, що в свою чергу породжує бідність, безробіття, соціальні конфлікти. Крім того, слід розглянути ідеї Мальтуса щодо внутрішньої проблеми ринкової економіки – проблеми реалізації створеного продукту. Далі необхідно звернути увагу на критику класиків з боку історичної школи у Німеччині, яка вказувала на надмірну абстрактність та необґрунтовану універсальність класичної теорії. Перш за все, слід розглянути погляди Ф. Ліста – вчення про стадії економічного зростання, «виховний протекціонізм», необхідність звертатися до економічної історії для обґрунтування закономірностей господарського життя. Насамкінець, слід звернутися до соціалістичної ідеї, прихильники якої критикували вади сучасного їм суспільства, протиставляючи йому моделі соціального устрою, здатного забезпечити справедливість і рівноправ'я для всіх членів спільноти. Слід розглянути проекти суспільної перебудови А. Сен-Симона, Ш. Фур'є та Р. Оуена та проаналізувати їх спільні характерні риси.

У третьому питанні, перш за все, необхідно розглянути передумови виникнення марксизму. Економічна теорія марксизму виходить з матеріалістичного розуміння історії, експлуаторської природи капіталізму і неминучості його краху, чому і присвячується «Капітал» К. Маркса. Потрібно зрозуміти трактування Маркса суспільно-економічної формації як сукупності продуктивних сил, виробничих відносин та надбудови, а також його уявлення щодо процесу зміни формацій. Основну увагу необхідно приділити теоретичним проблемам «Капіталу», серед яких: двоїстий характер праці, втіленої у товарі; теорія додаткової вартості, проблеми кругообігу та структури капіталу тощо.

Список рекомендованої літератури

Історія економіки та економічної думки / за ред. С. І. Архієреєва, Н. Б. Решетняк. Харків: НТУ "ХПІ", 2010. 335 с.

Історія економічних вчень: підручник / за ред. В. М. Тарасевича, Ю.С. Петруні. Київ: "Центр учбової літератури", 2013. 352 с.

Історія економічних учень: хрестоматія: навч. посіб. / за ред. В. Д. Базилевича. Київ: Знання, 2011. 512 с.

Історія економіки та економічної думки: підручник / за ред. В. В. Козюка, Л. А. Родіонової. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. 791 с.

Краус Н. М. Історія економіки та економічної думки: структурно-логічні схеми, таблиці, малюнки: навчальний посібник для вузів. Київ: ЦУЛ, 2017. 495с.

Мага А. М. Німецька історична школа як джерело становлення інституціональної економічної теорії. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2015. № 2(2). С. 189-192. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2015_2\(2\)_43](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2015_2(2)_43).

Теліщук М. М. Історія економіки та економічної думки: навч. посіб. Ірпінь: Вид-во Нац. ун-ту ДПС України, 2015. 555 с.

Тема 7.1. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИНКОВОГО ГОСПОДАРСТВА ПРОВІДНИХ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ В ПЕРІОД МОНОПОЛІСТИЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

План

1. Прогрес науки, техніки і технології виробництва в останній третині ХІХ ст.
2. Основні чинники промислового відставання Англії та Франції.
3. Економічний підйом США і Німеччини.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте основні тенденції економічного розвитку провідних країн світу у період індустріалізації.
2. Назвіть найважливіші досягнення науки і техніки, що вплинули на господарський розвиток наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.
3. Які чинники стримували розвиток англійської економіки у цей період?
4. Проаналізуйте причини економічного відставання Франції.
5. Яким факторами обумовлювався прискорений розвиток США?

6. Назвіть передумови економічного піднесення Німеччини.

7. Які були економічні причини Першої світової війни?

Практичне завдання

Встановіть відповідність термінів визначенням:

Термін	Визначення
а) технічна революція	1. Підприємства, що входять до цього об'єднання, випускають однорідну продукцію. Вони зберігають виробничу самостійність, але втрачають зв'язок з ринком, тобто закупівля сировини та необхідної техніки, а також збут готової продукції здійснюється тут централізовано.
б) централізація капіталу	2. Об'єднання декількох індивідуальних капіталів в один великий капітал або шляхом злиття, або шляхом поглинання (покупки одного підприємства іншим).
в) концентрація капіталу	3. Бурхливий розвиток науки і техніки, який викликав істотні зміни в виробничих силах капіталістичного суспільства, без зміни типу виробництва, класової структури суспільства, характеру соціально-економічних відносин.
г) централізація виробництва	4. Процес приєднання до функціонуючих інвестиційних ресурсів все більшої частини прибутку підприємства.
д) концентрація виробництва	5. Підприємства, що входять до цього об'єднання, випускають однотипну продукцію або продукцію взаємопов'язаних галузей. Вони при цьому втрачають і виробничу, і комерційну, і фінансову самостійність.
е) монополія	6. Процес зосередження випуску переважної маси продукції даного виду на небагатьох великих підприємствах.
ж) трест	7. Підприємства, що входять до цього об'єднання, не втрачають ані виробничої, ані комерційної, ані фінансової самостійності. Але вони домовляються між собою про дотримання однієї ціни, кожному підприємству визначається квота на продукцію, що випускається, а також вони обмінюються патентами на нову техніку.
з) концерн	8. Процес створення великих підприємств на яких було б економічно вигідно і доцільно впроваджувати великі машинні технології.

і) синдикат	9. Об'єднання підприємств різних галузей, які зберігають виробничу, комерційну самостійність, але перебувають під фінансовим контролем головного підприємства.
к) картель	10. Злиття монополістичного промислового і банківського капіталу.
л) фінансовий капітал	11. Великі компанії, союзи, об'єднання, що виникли на основі високого рівня концентрації виробництва і використовують своє панування для отримання монополю високого прибутку.

Методичні поради до самостійної роботи при підготовці до практичного заняття

У першому питанні необхідно охарактеризувати процеси, характерні для господарства провідних країн періоду індустріалізації: структурні зміни у господарстві (поява нових галузей – виробництво електроенергії, хімічна промисловість, видобування і переробка нафти, автомобілебудування; модернізація старих галузей – зміна структури металургії, підвищення питомої ваги виробництва сталі); укрупнення виробництва; створення акціонерних товариств; концентрація і централізація капіталу, розорення дрібних і середніх підприємств; виникнення монополій, перехід від економіки вільної конкуренції до монополістичної економіки; завершення формування світового ринку, посилення нерівномірності у розвитку окремих країн, загострення міждержавних суперечностей, боротьба між провідними країнами за переділ світу; вивезення капіталу в економічно менш розвинені країни; утворення фінансового капіталу на базі зрощування промислового і банківського капіталу, виникнення фінансової олігархії; посилення ролі держави. Крім того, слід назвати основні досягнення науки та техніки наприкінці XIX – початку XX ст. та пояснити їх вплив на розвиток економіки провідних країн світу.

У другому питанні спочатку потрібно проаналізувати фактори, що стримували розвиток англійської економіки (незацікавленість промисловців в оновленні виробництва; нові капітали не інвестувалися в економіку, оскільки вигідніше було вивозити їх в колонії; відставання в розвитку машинобудування від США та Німеччини; повільний процес модернізації виробництва і утворення монополій) та призвели до втрати Англією промислової монополії. Далі слід розглянути причини економічного відставання Франції (поразка у франко-пруській війні, сплата контрибуції та втрата Ельзасу та Лотарингії – найбільш економічно розвинених територій); своєрідність галузевої структури французької промисловості, яка спеціалізувалася на виробництві предметів розкоші, текстильних і галантерейних товарів; відставання у технічному оновленні виробництва; низька ефективність аграрного сектора у зв'язку з великою питомою вагою

дрібних господарств; пріоритет банківської діяльності перед промисловістю, орієнтованість банків на вивезення капіталу у формі позик на іноземні ринки.

Підготовку третього питання слід розпочати із з'ясування чинників швидкого економічного зростання у США, що перетворили країну на провідну індустріальну державу світу: багатство і різноманітність природних ресурсів; повне задоволення потреб господарства наявними водним і залізничним транспортом; відсутність зношеного обладнання; розширення внутрішнього ринку; державна політика, яка заохочувала впровадження науково-технічних досягнень, розвиток залізничного будівництва, усунення внутрішніх митних бар'єрів; використання передових методів організації виробництва і торгівлі; захист внутрішніх виробників від іноземної конкуренції; активне акціонування виробництва; відсутність феодалських пережитків у сільському господарстві. Потім необхідно проаналізувати чинники економічного піднесення Німеччини, яка на початку ХХ ст. обігнала Англію та стала другою після США промисловою державою (об'єднання країни в 1871 р.; перемога у франко-пруській війні; пізній промисловий переворот, використання більш сучасної техніки; тісний контакт науки і виробництва; зростання німецького мілітаризму).

Список рекомендованої літератури

Історія економіки та економічної думки: навч. посіб. / за заг. ред. С. В. Степаненка. Київ: КНЕУ, 2010. 743 с.

Історія економіки та економічної думки: підручник / за ред. В. В. Козюка, Л. А. Родіонової. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. 791 с.

Краус Н. М. Історія економіки та економічної думки: структурно-логічні схеми, таблиці, малюнки: навчальний посібник для вузів. Київ: ЦУЛ, 2017. 495с.

Стадник Г. В., Решетило В. П., Штефан С. І. Історія економіки та економічної думки: навч. посіб. Харків: ХНУМГ, 2014. 230 с.

Теліщук М. М. Історія економіки та економічної думки: навч. посіб. Ірпінь: Вид-во Нац. ун-ту ДПС України, 2015. 555 с.

Тема 7.2. ФОРМУВАННЯ НЕОКЛАСИЧНОЇ ТРАДИЦІЇ В ЕКОНОМІЧНІЙ НАУЦІ. ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ

План

1. Загальна характеристика та особливості методології маржиналізму.
2. Основні школи маржиналізму.
3. Інституціоналізм та його головні напрями.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Запитання для самоконтролю

1. Хто був безпосередніми попередниками маржиналізму?
2. Які методологічні особливості маржиналізму?
3. Чому появу маржиналізму називають «маржиналістською революцією»?
4. Які основні теорії були запропоновані австрійською школою маржиналізму?
5. Які основні положення концепції граничної корисності, висунутої економістами австрійської школи?
6. У чому сутність «теорії альтернативних витрат» Ф. Візера?
7. Що відображає модель загальної економічної рівноваги Л. Вальраса?
8. У чому сутність і практична значущість «оптимуму Парето»?
9. Розвиток яких економічних ідей дав змогу А. Маршаллу стати одним із засновників неокласичної економічної теорії?
10. Розкрийте сутність теорії граничної продуктивності факторів виробництва Дж. Б. Кларка.
11. Поясніть особливості методології інституціоналізму.
12. У чому полягають відмінності між соціально-психологічним, соціально-правовим та кон'юнктурно-статистичним інституціоналізмом?

Теми есе:

1. А. Маршалл – фундатор «кембриджської школи» маржиналізму.
2. Проблема вартості в економічній теорії (Сміт, Маркс, маржиналісти, Маршалл).

Практичні завдання

1. Встановіть відповідність наступних тверджень трудовій теорії вартості та теорії граничної корисності та внесіть їх у таблицю:

Вартість – категорія суб'єктивна, залежить від оцінки значущості даного блага для людини.

Вартість – категорія об'єктивна, в основі її – витрати праці (минулої і живої).

Ціна визначається найменшою корисністю в даному ряду благ.

Ціна визначається середніми витратами виробництва.

Ціна складається як рівновага попиту і пропозиції.

Ціна регулюється законом вартості.

Трудова теорія вартості (марксизм)	Теорія граничної корисності (маржиналізм)
------------------------------------	---

Сформулюйте самостійно 2-3 ознаки і внесіть їх у таблицю.

2. Встановіть відповідність терміну або поняття його визначенню:

Термін або поняття	Визначення
а) маржиналізм	1) суб'єктивно-психологічна школа маржиналізму, створила суб'єктивну теорію цінності як корисності останньої одиниці запасу (голова школи – К. Менгер)
б) австрійська школа	2) школа маржиналізму, яка розглядала проблеми загальної рівноваги і застосовувала математичний вираз граничної корисності (голова школи – Л. Вальрас)
в) лозаннська школа	3) методологічний принцип, заснований на використанні граничних величин для дослідження економічних законів і категорій
г) закони Госсена	4) одне з основних течій економічної теорії, що розглядає економіку як комплекс індивідуальних господарств і фірм, що діють в умовах досконалої конкуренції
д) модель загальної рівноваги Вальраса	5) залежності, що виражають поведінку споживача у процесі задоволення потреб і розподілу бюджету
е) англо-американська школа	6) система з (n-1) рівнянь, що виражає рівність попиту і пропозиції на ринках
ж) кембриджська школа	7) школа маржиналізму, яка, по-перше, надала математичного виразу граничній корисності (У. Джевонс), по-друге, раз розробила теорію граничної продуктивності (Дж. Б. Кларк)
з) принцип оптимальності Парето	8) економічна школа, яка поєднала аналіз попиту і пропозиції на основі маржиналістських принципів і створила цілісну теорію ціни (голова школи – А. Маршалл)
і) неокласична теорія	9) добробут суспільства досягає максимуму, а розподіл ресурсів стає найкращим, коли будь-яка зміна цього розподілу може погіршити добробут хоча б одного суб'єкта економічної системи

3. Поясніть твердження Ф. Візера: «не витрати виробництва надають цінність своїм продуктам, а навпаки, витрати виробництва отримують цінність від своїх продуктів».

4. Поясніть висловлювання Т. Веблена: « Інститути – основа економічної поведінки».

Тестові запитання

1. *Що з переліченого відбувається у період індустріалізації в результаті структурних змін в господарстві?*

- а) перехід від механізованого виробництва до автоматичного виробництва;
- б) робоча сила масово мігрує з міста в село;
- в) з'являються нові галузі виробництва – електроенергетика, хімічна промисловість, видобуток і переробка нафти, автомобілебудування;
- г) підвищується питома вага ткацької промисловості.

2. *Як називається зосередження засобів виробництва, працівників та обсягів виробництва на великих підприємствах?*

- а) промислова революція;
- б) індустріалізація;
- в) монополізація;
- г) концентрація виробництва.

3. *З чим була пов'язана незацікавленість англійських промисловців в оновленні виробництва наприкінці XIX ст.?*

- а) привілейованим становищем англійської промисловості, що мала доступ до дешевих колоніальних джерел сировини;
- б) активним протекціонізмом англійського уряду;
- в) небажанням конкурувати з США за ринки збуту;
- г) економічною кризою.

4. *Що було передумовою економічного підйому в Німеччині в кінці XIX ст.?*

- а) поразка у франко-пруській війні 1870-1871 рр., що дало можливість скоротити військові витрати;
- б) ранній промисловий переворот;
- в) мирна економічна політика, придушення мілітаристських настроїв;
- г) тісний контакт науки і виробництва.

5. *Що з переліченого є основним положенням неокласичної школи?*

- а) вартість товару залежить від кількості втіленої в ньому праці;
- б) на економічну поведінку людей істотно впливають суб'єктивні і психологічні чинники;
- в) на прийняття економічних рішень впливають об'єднання індивідів;
- г) особливе значення має державне регулювання економіки.

6. На чому ґрунтується маржиналізм?

- а) дослідженнях сумарних економічних величин;
- б) дослідженнях середніх економічних величин;
- в) дослідженнях граничних економічних величин;
- г) в основному використовує якісні методи економічного аналізу.

7. У чому полягає перший закон Госсена?

- а) інтенсивність потреби в чомусь зменшується в міру її задоволення і тим швидше, чим частіше вона задовольняється;
- б) економічний суб'єкт прагне до такої комбінації задоволення потреб, за якої граничні корисності придбаних благ вирівнюються, надаючи максимум задоволеності;
- в) пропозиція породжує попит;
- г) попит на товар зростає в міру зниження його ціни.

8. Що покладено представниками австрійської школи маржиналізму в основу споживчого вибору?

- а) кількість праці, витраченої на виробництво товару;
- б) рідкість товарів на ринку;
- в) попит і пропозиція товарів на ринку;
- г) корисність конкретної одиниці товару і його ціна.

9. Які поняття обґрунтував А. Маршалл?

- а) криві байдужості та ранжування корисностей;
- б) поділ економічних благ на порядки та їх компліментарність;
- в) додаткова вартість і норма експлуатації;
- г) рівноважна ціна та еластичність попиту на товар.

10. Що розглядає інституціоналізм як предмет економічного аналізу?

- а) сферу виробництва;
- б) сферу виробництва та обігу;
- в) економічні та неекономічні чинники;
- г) сферу обігу.

Методичні поради до самостійної роботи при підготовці до практичного заняття

У першому питанні потрібно розпочати з передумов виникнення неокласичного напрямку. Слід зауважити, що остання третина XIX ст. в історії економічної думки носить назву маржиналістської революції, оскільки три економіста – К. Менгер, У. Джевонс і Л. Вальрас незалежно один від одного в межах трьох років (1871-1874 рр.) опублікували роботи, в яких були висловлені подібні за змістом ідеї, що стосуються проблем ціноутворення на основі нового принципу граничної корисності. Далі слід зупинитися на

методологічних принципах маржиналізму: суб'єктивно-психологічний підхід (об'єктом вивчення стає психологія господарюючого суб'єкта, визначення мотивації його вчинків в сфері економічної діяльності); мікроекономічний підхід (об'єкт аналізу – ізольовано господарюючий індивідуум, який прагне реалізувати свій економічний інтерес); концентрація на статичному аналізі (досягненні рівноважних станів); перехід до граничного аналізу; неокласичний підхід (істотно змінивши методологію дослідження, маржиналісти зберегли низку рис, властивих класичній традиції).

У другому питанні слід зосередитися на ключових теоріях основних шкіл маржиналізму. К. Менгер, У. Джевонс і Л. Вальрас встали на чолі наукових шкіл: австрійської, англійської та лозаннської, які в частині позитивної економічної теорії ціни фактично витіснили витратний принцип класичної школи. Менгер вважав, що цінність блага для індивіда визначається найменш важливою потребою, що задовольняється при даній кількості одиниць блага. Він порівнював потреби, їх важливість, ступінь задоволення (таблиця Менгера), розглядав субституціональність і компліментарність благ. Бем-Баверк визнавав можливість конкретного виміру корисності благ (кардиналістський підхід), розглядав корисність не тільки через задоволення потреб, а й через звільнення від тягот і турбот. Єдиною формою прибутку вважав відсоток, який є породженням різної оцінки теперішніх і майбутніх благ. Візер – автор термінів «гранична корисність», «перший закон Госсена», теорії альтернативних витрат, був прихильником ординалістського розуміння корисності. У. Джевонс сформулював закон спадної граничної корисності і підійшов до проблеми «рівняння обміну». Обмін може відбутися лише в тому випадку, якщо гранична значимість одержуваного товару більша за граничну корисність, що віддається взамін. Він, по суті, сформулював положення, яке в сучасній економічній теорії називається рівновагою споживача: відношення граничних корисностей обмінюваних товарів є пропорційним відношенню їх цін. Лідер американського маржиналізму Дж. Б. Кларк сформулював три економічні закони: граничної, специфічної і спадної продуктивності, в контексті яких дав оригінальне тлумачення граничної корисності і розглянув розподіл створеного продукту. Досліджував економічну статику та економічну динаміку. Л. Вальрас, розпочавши дослідження обміну як елементарних відносин двох суб'єктів на основі граничної корисності, завершив його аналізом обміну на ринках споживчих товарів і виробничих послуг і сформулював систему рівнянь, яка доводить можливість існування загальної економічної рівноваги. Його послідовник В. Парето продовжив дослідження проблем рівноваги і сформулював критерій оптимального розподілу ресурсів. Подальша еволюція маржиналістської концепції пов'язана з теоретичною діяльністю одного з найвидатніших економістів кінця ХІХ – початку ХХ ст. Альфреда Маршалла, який став основоположником Кембриджської школи. Він представив цілком закінчену теорію ціни і став розглядати ціноутворення через взаємодію попиту і пропозиції (принцип ножиць або «хрест Маршалла»).

В останньому питанні слід зазначити, що інституціоналізм став альтернативою неокласичному напрямку економічної теорії і певною критикою марксистської політичної економії. Його характерною рисою є методологія, що поєднує найкращі досягнення попередніх шкіл економічної теорії, і, перш за все, засновані на математичному апараті маржинальні принципи економічного аналізу неокласиків та методологічний інструментарій історичної школи Німеччини. У цьому питанні необхідно розглянути три напрями інституціоналізму: соціально-психологічний (Т. Веблен), соціально-правовий (Дж. Коммонс), кон'юнктурно-статистичний (В. Мітчелл). Слід звернути увагу на погляди Т. Веблена щодо «бездіяльного класу», а також «інституції», які він вважав рушійними силами розвитку виробництва і суспільства (батьківські почуття, «інстинкт майстерності», задоволення від виконаної роботи, потяг до праці та знань, які передаються сім'єю з покоління в покоління). Перетворення у суспільстві, на думку Веблена, мали йти еволюційним шляхом, як і перетворення у природі («соціальний дарвінізм»). Дж. Коммонс досліджував такі «колективні інституції», як сім'я, профспілки, торгові об'єднання, виробничі корпорації, держава, правові відносини тощо. Віддав перевагу аналізу юридично-правових інститутів. Поєднав «юридичну концепцію» в економіці з теорією граничної корисності австралійської школи. Внесок В. Мітчелла полягає у з'ясуванні впливу на економіку, по-перше, неекономічних чинників – психології, поведінки тощо, засобів встановлення закономірностей у кон'юнктурних коливаннях цих показників шляхом застосування статистичних даних з фактичного матеріалу в математичній обробці; по-друге – у спробі обґрунтування концепції безкризового економічного циклу за допомогою різних варіантів державного втручання в економіку.

Список рекомендованої літератури

Історія економіки та економічної думки / за ред. С. І. Архієреєва, Н. Б. Решетняк. Харків: НТУ "ХПІ", 2010. 335 с.

Історія економічних учень: підручник / за ред. В. Д. Базилевича. Київ: Знання, 2015. 567 с.

Історія економічних учень: хрестоматія: навч. посіб. / за ред. В. Д. Базилевича. Київ: Знання, 2011. 512 с.

Історія економіки та економічної думки: підручник / за ред. В. В. Козюка, Л. А. Родіонової. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. 791 с.

Теліщук М. М. Історія економіки та економічної думки: навч. посіб. Ірпінь: Вид-во Нац. ун-ту ДПС України, 2015. 555 с.

Тема 8. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РИНКОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

План

1. Вплив промислового перевороту та аграрних реформ на становлення ринкового господарства в Україні.
2. Розвиток ідей класичної політекономії, соціалізму та маржиналізму в Україні.
3. Внесок учених Харківщини у становлення та розвиток економічної науки в Україні та світі.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте передумови, основні етапи, особливості та наслідки промислового перевороту на Східній Україні.
2. Розкрийте зміст аграрних реформ 1848 р. в Австрії та 1861 р. в Росії та їх наслідки для України.
3. Чим характеризувався процес індустріалізації в Україні наприкінці XIX – початку XX ст.?
4. Яким був основний зміст ліберально-дворянських ідей у дореформений період в Україні?
5. Висвітліть особливості розвитку політичної економії в Україні.
6. Якими були основні ідеї київської психологічної школи та математичної школи маржиналізму в Україні?
7. Розкрийте фізіократичні погляди В. Каразіна.
8. Якими були економічні та політичні погляди С. Подолинського?
9. У яких напрямках проводив дослідження М. Туган-Барановський?

Теми есе:

1. Початок промислового перевороту в Україні та промисловий підйом 90-х рр. XIX ст.
2. Наукова спадщина М. Туган-Барановського.

Практичні завдання

1. Проаналізуйте внесок учених Харківщини у становлення та розвиток економічної науки в Україні та світі. Результати оформіть у таблиці:

Прізвище	Основні праці	Напрямок (школа) економічної думки	Основний внесок в економічну теорію

2. Знайдіть відповідність між прізвищами вчених та школами (теоріями), які ці вчені представляли:

Вчені	Школи (теорії)
1) М. Туган-Барановський	а) праксеологія
2) С. Подолинський	б) енергетична теорія економічного розвитку
3) Є. Слуцький	в) психологічна школа
4) Д. Журавський	г) інвестиційна теорія циклів
5) Н. Бунге	д) статистика

Тестові запитання

1. На який із ключових факторів розвитку капіталізму ліквідація кріпацтва в Україні вплинула найбільше?

- а) технічна революція;
- б) концентрація капіталу;
- в) ріст масштабів товарообігу на зовнішньому ринку;
- г) формування ринку найманої праці.

2. В якій галузі виникла перша монополія в Україні?

- а) вугільній промисловості;
- б) чорній металургії;
- в) сільськогосподарському машинобудівництві;
- г) виробництві цукру.

3. Що з переліченого отримало поширення у Східній Україні після Столипінської реформи?

- а) відрізки;
- б) домініани;
- в) хутори;
- г) сервітути.

4. Який синдикат став одним з перших монопольних об'єднань в Україні?

- а) «Продамет»;
- б) «Продцукор»;
- в) «Продвагон»;
- г) «Продвугілля».

5. Що з переліченого можна віднести до особливостей розвитку української промисловості?

- а) нижчі, ніж у цілому по країні темпи розвитку;
- б) утворення на півдні України вугільно-металургійного центру;
- в) значний вплив іноземного капіталу;
- г) повільні темпи монополізації.

6. У якому місті було засновано перший в Україні університет?

- а) Харків;
- б) Київ;
- в) Одеса;
- г) Львів.

7. Хто з перелічених вчених був прихильником класичного напрямку політичної економії в Україні?

- а) М. Бунге;
- б) Т. Степанов;
- в) В. Каразін;
- г) Є. Слуцький.

8. Хто з перелічених вчених був прихильником маржиналізму та його математичного напрямку в Україні?

- а) М. Зібер;
- б) С. Подолинський;
- в) Є. Слуцький;
- г) М. Туган-Барановський.

9. У якому місті було засновано перший в Україні кооператив?

- а) Харків;
- б) Київ;
- в) Одеса;
- г) Львів.

10. На якому припущенні будується теорія економічного циклу М. Тугана-Барановського?

- а) кожний економічний цикл є неповторним, тому неможливо створити загальну теорію циклу;
- б) у всіх економічних циклах можна виділити спільну причину їх формування, тобто можна створити теорію економічного циклу;
- в) причинами циклічних коливань економіки є зовнішні (екзогенні) чинники;
- г) у структурі економічного циклу можна виділити чотири фази: криза, депресія, поживлення та піднесення.

Методичні поради до самостійної роботи при підготовці до практичного заняття

Підготовку першого питання слід розпочати з особливостей промислового перевороту в Україні, що почався у 30–40 роках і завершився у 70–80 роках XIX ст. Запізнілий початок промислового перевороту в Україні обумовлено в основному залишками феодальних відносин. Через

сільськогосподарську спеціалізацію, найважливішою галуззю української економіки в першій половині ХХ ст. була харчова промисловість. Необхідно розглянути процес промислового розвитку західноукраїнських земель після аграрної реформи 1848 р. в Австрії. Далі потрібно висвітлити передумови та основні положення селянської реформи 1861 р. в Росії та проаналізувати їх наслідки для економічного розвитку України. Потім слід приділити увагу процесу індустріалізації в Україні та виникненню акціонерних товариств та монополій.

У другому питанні слід зазначити, що у ХІХ ст. суспільно-політична та економічна думка в Україні формувалась під гаслом боротьби з самодержавством та кріпацтвом за національне відродження. Економічна думка в Україні розвивалась в течії основних напрямків економічної думки Заходу: класичного, неокласичного, соціалістичного. Також були поширені ідеї німецької історичної та соціально-політичної шкіл. Особливу увагу у цьому питанні слід приділити економічним поглядам першого в Російській імперії історика економічної думки І. В. Вернадського, засновника Київської психологічної школи М. Бунге, представників математичного напрямку в політичній економії А. Білімовича, Р. Оржецького та Є. Слуцького, прихильника марксизму М. Зібера, революціонера-демократа І. Франка.

У третьому питанні необхідно висвітлити внесок учених Харківщини у становлення та розвиток економічної науки в Україні та світі. Слід почати з соціально-економічних поглядів Г. Сковороди. Далі серед українських дослідників дореформеного періоду необхідно виділити В. Н. Каразіна – вченого та суспільного діяча, одного з засновників Харківського університету. Також потрібно зупинитися на поглядах професорів Харківського університету Т. Степанова (засновнику школи політичної економії в Україні) та С. Подолинського (прихильника революційно-демократичного напрямку української суспільно-економічної думки). Особливу увагу слід приділити науковій спадщині М. Тугана-Барановського: його теоріям ренти, розподілу, ринків та криз, інвестиційній теорії циклів, теоремі цінності, економічному обґрунтуванні кооперації.

Список рекомендованої літератури

Горкіна Л. П., Чумаченко М. Г., Шубін О. О. ХХ століття в історії української економічної думки: коротка ретроспектива: монографія. Донецьк: ДонНУЕТ, 2011. 141 с.

Історія економіки та економічної думки / за ред. С. І. Архієреєва, Н. Б. Решетняк. Харків: НТУ "ХПІ", 2010. 335 с.

Краус Н. М. Історія економіки та економічної думки: структурно-логічні схеми, таблиці, малюнки: навчальний посібник для вузів. Київ: ЦУЛ, 2017. 495с.

Стадник Г. В., Решетило В. П., Штефан С. І. Історія економіки та економічної думки: навч. посіб. Харків: ХНУМГ, 2014. 230 с.

Танцюра В. І., Пересада О. О. Історія Слобідської України: навчальний посібник. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. 336 с.

Модуль 3. РОЗВИТОК ГОСПОДАРСТВА ТА ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ У ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Тема 9.1. ГОСПОДАРСТВО В ПЕРІОД ДЕРЖАВНО-МОНОПОЛІСТИЧНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТ.)

План

1. Економічні наслідки Першої світової війни.
2. Характерні риси розвитку господарств провідних країн світу у 1920-х рр. План Ч. Дауеса.
3. Світова економічна криза 1929–1933 рр. Становлення різних систем регулюованого капіталізму.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Запитання для самоконтролю

1. Як вплинула Перша світова війна на розвиток господарства європейських країн та США? Розкрийте економічні аспекти Версальського мирного договору.
2. Охарактеризуйте господарський розвиток США, Великої Британії, Франції та Німеччини у 1920-х рр.
3. Яка мета та основні положення плану Ч. Дауеса?
4. Назвіть основні причини світової економічної кризи 1929–1933 рр.
5. Як вплинула світова економічна криза на економіку європейських країн?
6. Які були наслідки світової економічної кризи для економіки США? Розкрийте сутність політики «Нового курсу» Ф. Рузвельта.

Тема есе:

Світова економічна криза 1929–1933 рр. та шляхи виходу з неї («Новий курс» Ф. Д. Рузвельта та економічна політика нацизму).

Практичне завдання

Встановіть відповідність між поняттями та їх визначеннями:

Поняття	Визначення
а) Версальсько-Вашингтонська система	1. Валютне угруповання країн – членів Британської співдружності, які проводили

	узгоджену політику в міжнародних валютно-фінансових відносинах
б) Версальський мирний договір	2. Програма ослаблення умов репарації, що вступила в чинність 1 вересня 1924 року
в) план Дауеса	3. План, що передбачав прийняття більш жорсткого бюджету, зменшення державних видатків і збільшення прямих і непрямих податків
г) план Юнга	4. Угода, що стосувалася територіальних, військових і репараційних проблем. Було підписана 28 червня 1914 р.
д) репарація	5. План, що передбачав обмеження загального обсягу репарацій, скасування платежів з прибутку промисловості та встановлював фінансовий контроль над економікою Німеччини (1929 – 1930 рр.)
е) стерлінгова зона	6. Загальний спад в економіці, що відбувається одночасно практично в усіх країнах.
ж) план економії Дж. Мея у Великій Британії	7. Сукупність договорів, що регулювали політичне та соціально-економічне життя в Європі у 1920-30-і роки.
з) «Новий курс» Т. Рузвельта	8. Повне або часткове матеріальне або грошове відшкодування шкоди, заподіяної війною, що виплачується переможеною країною державі-переможниці
і) світова економічна криза	9. Програма економічних реформ, яка базувалась на активній участі держави в економіці при збереженні приватної власності та підтримки конкуренції.

Методичні поради до самостійної роботи при підготовці до практичного заняття

При розгляді першого питання слід пригадати економічні причини Першої світової війни та охарактеризувати її економічні наслідки, серед яких: величезні людські втрати; матеріальні втрати (найбільше була підірвана економіка Німеччини); розвиток військового виробництва, поява нової зброї та родів військ (авіація, бронетанкові війська, ППО, хімічні війська, автомобільні та залізничні служби); збільшення військових витрат (витрати воюючих сторін в 12 разів перевищували наявні запаси золота); перетворення практично всіх країн на боржників США; переростання монополістичного капіталізму у державно-монополістичний капіталізм;

розкол світу на дві соціально-економічні системи після війни і встановлення в Росії нової соціалістичної системи господарювання; перерозподіл колоніальних земель (Англія і Франція отримали більшу частину німецьких колоній і значно розширили свої колоніальні володіння); підринок економіки Німеччини за рахунок репарацій, відбирання колоній, повернення Ельзасу і Лотарингії Франції; розширення далекосхідних володінь Японії; поглиблення міжнародних суперечностей, подальший розвиток територіальних претензій. Доцільно було б також ознайомитися з основними положеннями Версальського мирного договору 1919 р.

У другому питанні слід розпочати з характеристики повоєнної економіки США, які раніше від інших розвинутих країн вступили, а у 1922–1929 рр. були на піднесенні. Важливим поштовхом до зростання виробництва стало поширення конвеєрного методу масового виробництва, заміна традиційних видів палива (вугілля) електрикою і нафтопродуктами. Виняткове значення мала стандартизація та уніфікація. Високого рівня досягла механізація виробництва та побуту. Інтенсивно розвивалися автомобільна, машинобудівна, електротехнічна, хімічна, авіаційна та деякі інші галузі. Економіка Англії розвивалася повільніше. Лише наприкінці 1920-х років було досягнуто довоєнного рівня розвитку. Ряд галузей промисловості (металургійна, вугледобувна, суднобудівна, текстильна) переживали спад. Держава вкладала значні інвестиції в авіаційну, автомобільну, електротехнічну та деякі інші галузі, завдяки чому вони успішно розвивалися. Спостерігалось технічне відставання ряду галузей, що призвело до збільшення собівартості та зниження конкурентоспроможності англійських товарів на світовому ринку. Франція вступила в період економічного піднесення у 1924 р. Успішно розвивалися нові галузі виробництва: автомобільна, авіаційна, електротехнічна, радіотехнічна, хімічна. Мільярдні репарації сприяли стабілізації франка, що стимулювало зріст капіталовкладень. Важливим прибутком країни залишалось лихварство. Німеччина на початку 20-х років переживала політичну та економічну дестабілізацію. Вона втратила зовнішні ринки, занепало промислове і сільськогосподарське виробництво, зазнала краху кредитно-фінансова система. Революційна ситуація, що склалася у Німеччині, змусила західні країни розпочати заходи щодо економічного відродження країни. Було запропоновано план Ч. Дауеса – програму економічної допомоги Німеччині, спрямовану на відновлення її промислового потенціалу і забезпечення виплат країнам-переможцям. Основні положення плану: США і Англія надавали Німеччині кредити для відновлення промисловості; отримані від відновлення промисловості доходи Німеччина повинна була спрямовувати на сплату репарацій Англії та Франції; останні, отримавши репараційні платежі, оплачували ними воєнні борги США; обсяг щорічних виплат за репараціями скорочувався до 1-1,7 млрд. золотих марок; джерела репараційних виплат – надходження від непрямих податків, встановлених на предмети масового попиту, відрахування з доходів німецьких залізниць, мито; основна маса німецької промислової продукції повинна була направлятися в СРСР, щоб не

витісняти англійські та французькі товари з міжнародних ринків. За час дії плану Німеччина отримала значно більшу суму, ніж виплатила за репараціями. Надходження іноземних капіталів сприятливо позначилися на розвитку німецької економіки – до кінця 1920-х рр. за зростанням промислового виробництва Німеччина вийшла на перше місце в Європі та друге місце у світі. США отримали великі прибутки у вигляді відсотків від кредитів і дивідендів від прямих інвестицій у промисловість.

У третьому питанні слід зазначити, що причини світової економічної кризи 1929–1933 рр. є дискусійним питанням. Серед них виділяють, зокрема, такі: активна мілітаризація економіки порушила процеси перерозподілу капіталу між галузями промисловості; у зв'язку з втратами трудових ресурсів серйозно постала проблема перекваліфікації працівників; монополізація виробництва зумовлювала нестабільну цінову ситуацію на внутрішніх ринках; анархія в управлінні економікою призвела до перевиробництва окремих товарів, особливо сільськогосподарської продукції в США та Англії. Далі необхідно висвітлити наслідки «Великої депресії» (падіння виробництва, масове безробіття; банкрутства підприємств, банків; загострення соціальних суперечностей; відмова від системи золотого стандарту; скорочення світової торгівлі через посиленого протекціонізму та підвищеної закритості економіки; знецінення низки валют; крах системи ринкового саморегулювання і системи корпоративного регулювання економіки. Потім слід розглянути антикризові заходи, що було вжито у провідних країнах світу для подолання кризи, зокрема, програму «Нового курсу» Ф. Рузвельта, план економіки Дж. Мея у Великій Британії, французький дирижизм. Також потрібно звернути увагу на процес формування тоталітарної моделі капіталізму, що регулюється, в Німеччині та Італії, де до влади приходять фашистські уряди.

Список рекомендованої літератури

Історія економіки та економічної думки / за ред. С. І. Архієреєва, Н. Б. Решетняк. Харків: НТУ "ХП", 2010. 335 с.

Історія економіки та економічної думки: навч. посіб. / за заг. ред. С. В. Степаненка. Київ: КНЕУ, 2010. 743 с.

Краус Н. М. Історія економіки та економічної думки: структурно-логічні схеми, таблиці, малюнки: навчальний посібник для вузів. Київ: ЦУЛ, 2017. 495с.

Стадник Г. В., Решетило В. П., Штефан С. І. Історія економіки та економічної думки: навч. посіб. Харків: ХНУМГ, 2014. 230 с.

Теліщук М. М. Історія економіки та економічної думки: навч. посіб. Ірпінь: Вид-во Нац. ун-ту ДПС України, 2015. 555 с.

Тема 9.2. ГОСПОДАРСТВО В ПЕРІОД ДЕРЖАВНО-МОНОПОЛІСТИЧНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТ.)

План

1. Економічна теорія конкуренції Е. Чемберліна, Дж. Робінсон.
2. Економічне вчення Дж. М. Кейнса.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Запитання для самоконтролю

1. Які історичні передумови виникнення теорій монополістичної та недосконалої конкуренції?
2. У чому полягає концепція Е. Чемберліна про «диференціацію продукту» та нецінові чинники конкуренції?
3. Розкрийте основні положення праці Дж. Робінсон «Економічна теорія недосконалої конкуренції».
4. Назвіть історичні та теоретичні передумови виникнення кейнсіанства.
5. Що Дж. М. Кейнс окреслив як предмет економічної теорії та у чому полягають особливості методології кейнсіанства?
6. Що розумів Дж. М. Кейнс під ефективним попитом? Назвіть його складові.
7. Від чого залежить динаміка споживання, заощаджень та інвестицій у теорії Дж. М. Кейнса?
8. Розкрийте сутність «основного психологічного закону» Дж. М. Кейнса.
9. Що таке процес мультиплікації?
10. У чому Дж. М. Кейнс вбачав роль держави?

Теми есе:

1. «Кейнсіанська революція» в економічній теорії.
2. На який з елементів сукупного попиту, а Вашу думку, слід було б активніше впливати в умовах економіки сучасної України?

Практичне завдання

Порівняйте погляди неокласиків та Дж. М. Кейнса. Результати оформіть у таблиці:

	Неокласики	Дж. М. Кейнс
Предмет дослідження		

Методологія дослідження		
Об'єкт дослідження		
Проблема економічної рівноваги		
Ринкові регулятори		
Співвідношення заощаджень та інвестицій		
Проблема безробіття		
Шляхи досягнення повної зайнятості		
Спосіб відновлення ринкової рівноваги		
Економічна роль держави в ринковій системі		

Тестові запитання

1. Що можна віднести до економічних наслідків Першої світової війни?

- а) розпад колоніальної системи;
- б) розкол світу на три соціально-економічні системи;
- в) перетворення провідних європейських країн на боржників США;
- г) перетворення всіх провідних країн світу на боржників Англії.

2. Що таке репараційні платежі?

- а) виплата грошової допомоги нужденним громадянам;
- б) компенсація країнам-переможницям витрат, пов'язаних з матеріальними втратами в період війни;
- в) платежі, пов'язані з поверненням боргів державі;
- г) плата за військові поставки.

3. Що з переліченого передбачав план Дауеса?

- а) США та Англія надавали Німеччині безоплатну допомогу для відновлення промисловості;
- б) США та Англія надавали Німеччині кредити для відновлення промисловості;
- в) Німеччина зобов'язувалася віддати частину своїх земель в обмін на надання допомоги;
- г) США та Англія надавали Німеччині кредити для сплати репарацій Англії та Франції.

4. В які роки відбулася «Велика депресія»?

- а) 1918 - 1920 рр .;
- б) 1929 - 1933 рр .;

- в) 1950 - 1970 рр .;
- г) 1929 - 1932 рр.

5. *Що таке «Новий курс» Ф. Рузвельта?*

- а) програма фінансової допомоги Німеччині, розгорнута після Першої світової війни;
- б) програма економічних реформ, яка базувалась на активній участі держави в економіці при збереженні приватної власності та підтримки конкуренції;
- в) програма економічних реформ, яка базувалась на активній участі держави в економіці та націоналізації приватної власності;
- г) соціалістична революція в США.

6. *Яке з тверджень є основним положенням кейнсіанської теорії?*

- а) ринок є ідеальною моделлю саморегулювання економіки;
- б) основна сфера досліджень – економіка окремих фірм і домогосподарств;
- в) особливе значення для підтримки рівноважного стану економіки має державне регулювання;
- г) держава повинна формувати ефективну пропозицію товарів.

7. *Згідно з кейнсіанською теорією рівень виробництва визначається величиною сукупних витрат. Що це означає?*

- а) попит на гроші змушує підприємців виробляти товари та послуги;
- б) підприємці намагаються розширити виробництво до рівня повної зайнятості;
- в) обсяг продукції, який підприємці вирішать виробляти, визначатиметься попитом на неї;
- г) виробництво доходу створює попит на цей дохід.

8. *Якою причиною Кейнс пояснював недостатність сукупного попиту?*

- а) диспропорції в економіці;
- б) відставання зростання споживання населення від зростання его доходів;
- в) недосконалість механізму ціноутворення;
- г) висока норма прибутку на капітал.

9. *Знайдіть вірне визначення мультиплікатору:*

- а) добуток збільшення доходу і збільшення інвестицій;
- б) відношення збільшення доходу до збільшення інвестицій;
- в) відношення збільшення інвестицій до збільшення доходу;
- г) різниця між збільшенням інвестицій та збільшенням доходу.

10. *Відповідно до «основного психологічного закону» Дж. Кейнса, як змінюються темпи приросту споживання зі зростанням доходів?*

- а) випереджають темпи приросту доходів;
- б) збільшуються, але не тією ж мірою, що й доходи;
- в) залишаються на колишньому рівні;
- г) зменшуються, але не тією ж мірою, що й доходи.

Методичні поради до самостійної роботи при підготовці до практичного заняття

При вивченні першого питання слід усвідомити, що розвиток теорії монополістичної і недосконалої конкуренції зумовлювався активним процесом монополізації світового виробництва. Засновником теорії монополістичної конкуренції став Е. Чемберлін, який 1933 р. опублікував працю «Теорія монополістичної конкуренції». Сутність його теоретичних ідей полягає в тому, що основною умовою оволодіння ринком, або суттю монополії, є контроль над пропозицією, а отже, над ціною, який досягається взаємозаміною конкуруючих товарів, тобто «диференціацією продукції». Провівши різницю між категоріями «чистої» та «монополістичної конкуренції», Е. Чемберлін виділив три напрями останньої: ціновий (маніпулювання цінами), неціновий (зміна якості продукції) та рекламний. Далі слід висвітлити основні положення теорії недосконалої конкуренції Дж. Робінсон, її класифікацію ринків за критеріями кількості продавців та покупців на ринку.

При підготовці другого питання слід виходити з того, що виступивши з ідеєю державного контролю над економікою, ранній інституціоналізм в теоретичному плані підготував ґрунт для теорії державного регулювання. А світова економічна криза зробила появу нової теорії вкрай необхідною, оскільки неокласика не могла ані пояснити причини кризи, що вибухнула, ані сформулювати методи її подолання. Англійській економіст Дж. М. Кейнс запропонував радикальний спосіб подолання кризових наслідків шляхом кардинального втручання держави в економіку, головним чином через систему громадських робіт. Розкритикувавши неокласичну теорію щодо питань загальної рівноваги, зайнятості й ставлення до грошей, Кейнс прийшов до висновку, що рішення основних економічних проблем слід шукати на боці попиту, але не платоспроможного попиту взагалі, а попиту ефективного. Згідно з його теорією, ефективний попит – це попит, реально втілений в угодах і такий, що впливає на рівень зайнятості, кількісно дорівнює величині національного доходу; в умовах економічної кризи такий попит не досягається, що і є причиною зростання безробіття. Завдання держави полягає в тому, щоб підтримати ефективний попит тоді, коли сили ринку не можуть зробити це самостійно. При вивченні цього питання слід приділити увагу особливостям методології Дж. М. Кейнса, його критиці класичної теорії рівноваги, теорії ефективного попиту, обґрунтуванню недостатності сукупного попиту у ринковій економіці через дію «основного психологічного закону», а також рекомендаціям Кейнса щодо державного регулювання ринкової економіки, стимулювання ефективного попиту.

Список рекомендованої літератури

Історія економіки та економічної думки / за ред. С. І. Архієреєва, Н. Б. Решетняк. Харків: НТУ "ХПІ", 2010. 335 с.

Історія економічних вчень: підручник / за ред. В. М. Тарасевича, Ю.С. Петруні. Київ: "Центр учбової літератури", 2013. 352 с.

Історія економічних учень: підручник / за ред. В. Д. Базилевича. Київ: Знання, 2015. 567 с.

Історія економічних учень: хрестоматія: навч. посіб. / за ред. В. Д. Базилевича. Київ: Знання, 2011. 512 с.

Квач Я. Тенденції розвитку сучасного кейнсіанства. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2015. № 9. С. 80-91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nv_2015_9_10.

Краус Н. М. Історія економіки та економічної думки: структурно-логічні схеми, таблиці, малюнки: навчальний посібник для вузів. Київ: ЦУЛ, 2017. 495с.

Тема 10.1. РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ В СИСТЕМІ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ПІД ВПЛИВОМ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТ.)

План

1. Економічні наслідки Другої світової війни. План Маршалла.
2. Структурні зміни у світовому господарстві у другій половині ХХ ст.
3. Економічний розвиток провідних національних економік у другій половині ХХ ст.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Запитання для самоконтролю

1. Які основні наслідки Другої світової війни?
2. У чому полягає сутність та значення «плану Маршалла» для відбудови європейської економіки?

3. Які зрушення відбулися у галузевій структурі економіки провідних капіталістичних країн під впливом НТР?
4. Чим була обумовлена економічна могутність США у повоєнному світі?
5. Проаналізуйте чинники, що сприяли «економічному диву» Японії та Німеччини.
6. Розкрийте сутність теорії «соціального ринкового господарства».
7. Охарактеризуйте розвиток економіки Франції у другій половині ХХ ст. Що таке політика «дирижизму»?
8. Назвіть особливості розвитку британської економіки у другій половині ХХ ст.
9. Які причини світових криз 1970-1980-х років?
10. Як змінилася економічна політика провідних капіталістичних країн у останній чверті ХХ ст.? Розкрийте зміст і проаналізуйте наслідки «рейганоміки» та «тетчеризму».

Темі есе:

1. Німецьке «економічне диво».
2. Японське «економічне диво».

Практичне завдання

Встановіть відповідність понять їх визначенням:

Поняття	Визначення
а) план Маршалла	1) процес, що характеризується швидкими темпами економічного зростання певної країни та відповідним значним підвищенням рівня життя населення
б) економічна програма Л. Ерхарда	2) здійснювалася структурна перебудова народного господарства, активізувалася зовнішня політика, урядом заохочувалася діяльність великих промислово-фінансових об'єднань, застосовувалося індикативне планування, був узятий курс на повернення "капіталів, що втекли з країни", різко зросла товарність аграрного сектора
в) економічна політика голлізма	3) план, що передбачав грошову реформу, реформу цін і свободу підприємництва
г) "зворотний курс" Дж. Доджа – К. Шоупа	4) державна економічна політика, основними характеристиками якої є: прямі адміністративні методи втручання в економіку, активна підприємницька діяльність держави, сильний державний сектор, пряме фінансування капіталовкладень, індикативне планування
д) «дирижизм»	5) програма відбудови й розвитку післявоєнної Європи шляхом надання їй економічної допомоги з боку США

е) «економічне диво»	б) неоконсервативна програма британського уряду, заснована на принципах вільного підприємництва, особистої ініціативи, крайнього індивідуалізму
ж) «рейганоміка»	7) програма, що передбачала реформування суспільного устрою, державного устрою, розпуск холдингів, земельну і бюджетну реформи, структурну перебудівництво економіки, повний державний контроль над всією системою зовнішньоекономічних зв'язків
з) «тетчеризм»	8) програма оздоровлення американської економіки у 1980-ті рр., що передбачала скорочення податків на корпорації та особистих прибуткових податків; обмеження зростання державних витрат за рахунок скорочення соціальних програм; дерегулювання підприємницької діяльності; проведення жорсткої монетарної політики, спрямованої на подолання інфляції

Методичні поради до самостійної роботи при підготовці до практичного заняття

У першому питанні слід охарактеризувати економічні наслідки Другої світової війни: величезні людські втрати; матеріальні втрати; зміцнення економічної могутності США; зростання частки державного сектора в економіці; американізація ринкового господарства в розвинених країнах (американізація світової валютної системи, вивезення американських товарів, широкомасштабне кредитування, інвестування відновлювальних процесів, перебудова індустріальних структур, особливо в Німеччині і Японії, під безпосереднім контролем США і, врешті-решт, розвиток світової торгівлі); перетворення соціалізму на світову систему; активізація протистояння між соціалістичною і капіталістичною системами. Економічне становище країн Західної Європи, особливо Німеччини, було катастрофічним і негативно впливало на світову економіку. Крім того, США, нагромадивши в роки війни величезні багатства, не могли успішно розвиватися ізольовано від інших країн. Переорієнтація економіки США на потреби мирного часу змусила їх прагнути до перебудови міжнародних економічних відносин. Для цієї мети був розроблений план Маршалла – програма відбудови й розвитку післявоєнної Європи шляхом надання їй економічної допомоги з боку США. Необхідно висвітлити умови надання допомоги за планом Маршалла та наслідки його реалізації.

У другому питанні слід зауважити, що глибинні процеси, що відбувалися у світовій економіці у другій половині ХХ ст., великою мірою були обумовлені науково-технічною революцією. Багато з найбільших досягнень світової науки і техніки в період «холодної війни» (кінець 1940-х-1991 рр.) використовувалися в першу чергу для гонки озброєнь, йшли на

непомірне нагромадження ядерної зброї. Разом з тим, США, країни Західної Європи, Японія значною мірою скористалися досягненнями НТР для нарощування економічного потенціалу, цивільного виробництва, неодноразово оновлюючи його на новітній технічній основі, вдосконалюючи галузеву структуру своєї і світової економіки. Слід також звернути увагу на зміни у розвитку індустріальної цивілізації, пов'язані зі збільшенням території і населення так званої світової соціалістичної системи, розпадом колоніальної системи та утворенням незалежних держав. Світове господарство стало охоплювати три підсистеми: господарства економічно розвинених (капіталістичних) держав, соціалістичних та держав, що розвиваються. Сформувалася світова інфраструктура – комплекс галузей, що обслуговували світові економічні відносини (транспортна система, мережа інформаційних комунікацій тощо). Розширювалися і набували нового змісту всі форми міжнародних економічних відносин. Для господарського розвитку характерним стало посилення взаємозв'язків між всіма країнами та їх групами. Набули розвитку міждержавні інтеграційні процеси. Ще однією тенденцією стало поступове перетворення капіталістичного господарського механізму з монополізованого та індивідуалістичного на регульований і соціалізований. У процесі розвитку змішаної економіки сформувалися її основні варіанти (етатистський і ліберальний) і національні моделі, що відбивали досягнутий рівень і своєрідність соціально-економічного розвитку різних країн. До етатистського варіанта можна віднести французьку, англійську, японську моделі, а до ліберального - американську та німецьку. У малих країнах Європи сформувався проміжний варіант змішаної економіки.

У третьому питанні необхідно охарактеризувати економічний розвиток провідних країн світу у 1950–70-х роках ХХ ст. Особливу увагу слід приділити передумовам та наслідкам прискореного розвитку Німеччини та Японії. Головним ідеологом «німецького дива» був Л. Ерхард, один з авторів концепції «соціального ринкового господарства». Як важелі відродження Німеччини Ерхард визначав вільну ініціативу та конкуренцію у поєднанні з активною роллю держави в господарському житті країни. Чинниками економічного успіху Німеччини стали: ефективність економічної системи, де ліберальні ринкові механізми поєднувались із цілеспрямованою податковою і кредитною політикою держави; надходження за «планом Маршалла»; відсутність воєнних витрат; приплив іноземних капіталовкладень; модернізація технічної бази і підвищення продуктивності праці; вдала соціальна політика, що заохочувала прямі взаємини підприємців і робітників. Японське «економічне диво», творцем якого вважають відомого економіста Сабуро Окіта, також було обумовлено комплексом причин: масове і кількаразове оновлення основного капіталу японської промисловості; істотне розширення внутрішнього ринку країни за рахунок постійного підвищення доходів населення; відносно низький рівень воєнних витрат; збереження регулюючої ролі держави в соціально-економічній сфері; високий освітній рівень населення; особливості японського національного характеру.

Список рекомендованої літератури

Історія економіки та економічної думки: навч. посіб. / за заг. ред. С. В. Степаненка. Київ: КНЕУ, 2010. 743 с.

Історія економіки та економічної думки: підручник / за ред. В. В. Козюка, Л. А. Родіонової. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. 791 с.

Краус Н. М. Історія економіки та економічної думки: структурно-логічні схеми, таблиці, малюнки: навчальний посібник для вузів. Київ: ЦУЛ, 2017. 495с.

Стадник Г. В., Решетило В. П., Штефан С. І. Історія економіки та економічної думки: навч. посіб. Харків: ХНУМГ, 2014. 230 с.

Теліщук М. М. Історія економіки та економічної думки: навч. посіб. Ірпінь: Вид-во Нац. ун-ту ДПС України, 2015. 555 с.

Тема 10.2. НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ У 50–70 РОКАХ ХХ СТ.: НЕОКЕЙНСІАНСТВО, НЕОКЛАСИКА, НЕОЛІБЕРАЛІЗМ

План

1. Неокейнсіанські теорії економічного зростання та циклу.
2. «Неокласичний синтез» П. Самуельсона.
3. Теоретичні засади неолібералізму у ФРН.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Запитання для самоконтролю

1. Які особливості неокейнсіанства?
2. Чим визначається темп економічного зростання у неокейнсіанських моделях економічного зростання?
3. Які погляди Е. Хансона щодо економічних циклів та державної антициклічної політики?
4. Назвіть основні ідеї «неокласичного синтезу».
5. Проаналізуйте історичні умови виникнення неолібералізму. Які його основні характеристики?
6. Розкрийте сутність вчення теоретиків ордолібералізму.
7. Які основні положення концепції соціального ринкового господарства?

Теми есе:

1. Соціальне ринкове господарство в ФРН: теорія і практика.
2. Сутність та передумови виникнення посткейнсіанства та нового кейнсіанства.
3. «Ринок – наскільки можливо, держава – наскільки необхідно» (В. Ойкен).

Практичні завдання

1. Дайте порівняльну характеристику теорії Дж. М. Кейнса та «неокласичного синтезу» П. Самуельсона за наступною схемою:

	Кейнсіанство	«Неокласичний синтез»
Проблема повної зайнятості		
Бюджетна політика		
Грошово-кредитна політика		

2. Встановіть відповідність між науковою школою та основними напрямами досліджень:

Наукова школа	Напрями досліджень
1. «Неокласичний синтез»	а) критика капіталізму, теорія додаткової вартості, аналіз капіталу та капіталістичного виробництва
2. Кейнсіанство	б) інтерпретація кейнсіанських ідей інструментами ортодоксальної економіки
3. Марксизм	в) вивчення соціальної та технократичної обумовленості економічних процесів
4. Інституціоналізм	г) макроекономічний аналіз, інструменти державного регулювання господарства

Тестові запитання

1. Що таке план Маршалла?
  - а) надання військової допомоги США європейським країнам;
  - б) програма відбудови і розвитку Західної Європи після Другої світової війни;
  - в) програма відбудови економіки США після Другої світової війни;
  - г) програма заохочування приватних американських інвестицій.

2. У чому полягали зміни у галузевій структурі світового господарства у другій половині ХХ ст.?

- а) збільшення питомої ваги сільського господарства у США і зниження питомої ваги промисловості у Західній Європі;
- б) збільшення частки сфери послуг у провідних країнах світу;
- в) зменшення абсолютних показників промислового виробництва у Західній Європі, США, Японії;
- г) зменшення абсолютних та відносних показників обсягів виробництва сільськогосподарської продукції у розвинених країнах.

3. Які події ввійшли в історію світової економіки під назвою «економічне диво»:

- а) економічні наслідки промислового перевороту в Англії, які справили кардинальний вплив на світову ситуацію;
- б) перетворення США на провідну індустріальну державу світу в надзвичайно короткий історичний термін;
- в) швидкий економічний розвиток після Другої світової війни Німеччини та Японії;
- г) відновлення радянської повоєнної економіки.

4. У якій країні отримало широкого застосування індикативне планування?

- а) Англія;
- б) Франція;
- в) ФРН;
- г) США?

5. Які дві «чисті» форми економічних порядків виділяє В. Ойкен?

- а) капіталізм і соціалізм;
- б) індустріальний і аграрний;
- в) централізовано-керований та ринковий;
- г) капіталізм і комунізм.

6. Яка теорія порівнювала роль держави в економіці з роллю судді на футбольному полі?

- а) кейнсіанська;
- б) маржиналістська;
- в) соціального ринкового господарства;
- г) раціональних очікувань.

7. Хто вперше використав термін «соціальне ринкове господарство»?

- а) Дж. М. Кейнс;
- б) А. Мюллер-Армак;
- в) М. Фрідмен;
- г) П. Самуельсон.

8. Як називається посткейнсіанська модель економічного зростання?

- а) модель Солоу;
- б) модель Харрода – Домара;
- в) модель Хікса – Хансена;
- г) модель Самуельсона.

9. Що вважав найбільш ефективним засобом для досягнення та забезпечення суспільного добробуту лідер ордолібералізму Л. Ерхард?

- а) конкуренцію;
- б) соціалістичний устрій суспільства;
- в) широкі державні соціальні програми;
- г) ефективну грошово-кредитну політику.

10. Хто є представником «неокласичного синтезу»?

- а) М. Фрідмен;
- б) Е. Хансон;
- в) Л. Ерхард;
- г) П. Самуельсон.

Методичні поради до самостійної роботи при підготовці до практичного заняття

У першому питанні слід зазначити, що вже в перші післявоєнні десятиліття кейнсіанський напрямок економічної думки відчув значні зміни, перетворившись у неокейнсіанство. До найбільш важливих новацій потрібно віднести теорії економічної динаміки (або зростання) і циклічного розвитку економіки. Найбільш відомі неокейнсіанські моделі зростання – моделі Р. Харрода й Е. Домара. Вони засновані на визнанні активної ролі сукупного попиту у забезпеченні економічної рівноваги. Вирішальний елемент попиту – інвестиції, які збільшують дохід пропорційно мультиплікатору. Водночас розширення інвестицій викликане зростанням доходу (принцип акселератора). Згідно з моделлю Харрода–Домара, економічне зростання перебуває в прямій залежності від норми заощаджень і в оберненій – від капіталомісткості продукту. Е. Хансен виділив чотири моделі циклічних коливань: малі (2-3 роки), великі (6-13 років), будівельні (10-16 років) та вікові (до 50 років) цикли. Він також запропонував низку заходів державної антициклічної політики: «вбудовані стабілізатори» (автоматично діючі регулятори економіки); компенсуючі контрзаходи (формування облікової ставки, зміна норми резервування, операції на відкритому ринку); керовані програми компенсування, способи і терміни введення яких визначаються угодою між виконавчою та законодавчою владою. Отже, метод перманентного регулювання державних і приватних інвестицій був

замінений методом маневрування державними витратами залежно від економічної кон'юнктури.

Висвітлення другого питання слід почати з того, що у післявоєнні роки в економічній теорії з'явилися спроби об'єднати дві домінуючі та багато у чому суперечливі концепції – кейнсіанську та неокласичну. Намагання теорії Дж. М. Кейнса отримати статус більш загальної теорії по відношенню до неокласичної були критично сприйняті П. Самуельсоном, який доводив, що кейнсіанська теорія розглядає всього лише окремий випадок неокласичної теорії. Трактатування П. Самуельсоном кейнсіанської теорії (в ході якого частину положень оригінальної теорії було відкинито, а інші отримали розвиток) отримало назву «неокласичного синтезу». Неокласичний синтез — узагальнююча концепція, представники якої обґрунтовують принцип поєднання ринкового і державного регулювання економічних процесів, наголошують на необхідності руху до змішаної економіки. Крім того, Дж. Хікс та Е. Хансен ввели у модель Дж. М. Кейнса грошові параметри та розробили модель IS-LM, що використовується для пояснення процесу формування загальної рівноваги на основі урівноваження ринку товарів та послуг та ринку грошей. Крім того, модель Хікса може бути використана для аналізу впливу державної макроекономічної політики на обсяг національного виробництва у короткостроковому періоді.

Підготовку третього питання слід розпочати із з'ясування сутності неолібералізму. Прихильники цього напрямку погодилися з тим, що ринок зазнав певної деформації і що сили ринку потребують підтримки, яку йому може надати тільки держава. Вони визнали, що економічна свобода відтепер потребує захисту держави. Захистити свободу означає розробити правила поведінки економічних суб'єктів так, щоб зберіглася конкуренція, а держава, подібно до судді на футбольному полі, стежила б за дотриманням правил і карала порушників. Фрайбурзька школа неолібералізму запропонувала оригінальну концепцію ордолібералізму. На основі її теорії соціальної ринкової економіки була розроблена і успішно здійснена програма реформ з відновлення ринкового господарства післявоєнної Німеччини. Ордоліберали виділяли два основних напрями державної економічної політики: формування господарського ладу і вплив на процес відтворення. Змістом першого напрямку є регулювання монополії і конкуренції, співвідношення приватної та державної власності, прямих і непрямих заходів втручання держави в економіку, встановлення правових норм господарювання. Другий напрям включає в себе весь комплекс державних заходів, що регулюють економічне зростання. Центральне місце в концепції ордолібералів посідає створення «функціонально здатної системи цін досконалої конкуренції», яку, на їх думку, «потрібно зробити важливим критерієм кожного заходу державної політики». Конкуренція характеризувалася як «державний інститут», що має постійно оберігатися від посягань монополії. Ойкен виділяв засадничі принципи конкурентного порядку і серед них – недоторканність приватної власності. У 1960-ті рр. послідовники В. Ойкена трохи змінили його теорію, у результаті чого склалася модель «соціального

ринкового господарства». Якщо ордоліберали оголосили головною якісною характеристикою своєї моделі регулювання монополії та конкуренції, покликане встановити і соціальну справедливість, то А. Мюллер-Армак зробив акцент на активну соціальну політику, підпорядковану принципом «соціальної компенсації», основною відмінністю соціально-ринкового господарства від капіталізму. Головним інструментом «соціальної компенсації» він вважав прогресивне оподаткування осіб з високими доходами і перерозподіл отриманих коштів на користь менш заможних верств у вигляді бюджетних дотацій на утримання дітей, виплату квартплати, будівництво власних осель тощо. До інших форм соціальної політики він відносив створення розвиненої системи соціального страхування та гідної людини соціальної інфраструктури. У 1950-ті роки розглянуті положення концепції соціального ринкового господарства були конкретизовані і доповнені гаслами «добробут для всіх» і «власність для всіх», висунутими в той час правлячими партіями Західної Німеччини ХДС / ХСС. За останніми гаслом стояла відома теорія демократизації акціонерного капіталу, а також державне стимулювання особистих заощаджень, прирівняних до власності на засоби виробництва.

Список рекомендованої літератури

Історія економічних вчень: підручник / за ред. В. М. Тарасевича, Ю.С. Петруні. Київ: "Центр учбової літератури", 2013. 352 с.

Історія економічних вчень: підручник / за ред. В. Д. Базилевича. Київ: Знання, 2015. 567 с.

Історія економіки та економічної думки: підручник / за ред. В. В. Козюка, Л. А. Родіонової. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. 791 с.

Історія економічних вчень: хрестоматія: навч. посіб. / за ред. В. Д. Базилевича. Київ: Знання, 2011. 512 с.

Квач Я. Тенденції розвитку сучасного кейнсіанства. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2015. № 9. С. 80-91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nv_2015_9_10.

Куц Г. М. Неолібералізм в європейській та англо-американській традиціях. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 133. С. 249-258. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2016_133_26.

Теліщук М. М. Історія економіки та економічної думки: навч. посіб. Ірпінь: Вид-во Нац. ун-ту ДПС України, 2015. 555 с.

Тема 11. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ НА ЕТАПІ ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТ.)

План

1. Тенденції розвитку світового господарства останньої третини ХХ – початку ХХІ ст.
2. Основні напрями «неоліберального відродження»: монетаризм, економіка пропозиції та теорія раціональних очікувань.
3. Неоінституціоналізм та його основні напрями.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Запитання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність процесів інтернаціоналізації, глобалізації та економічної інтеграції.
2. Назвіть основні етапи європейської інтеграції.
3. Які були причини економічної кризи 1973–1975 рр.?
4. Які заходи використовували провідні капіталістичні країни для подолання кризи середини 1970-х рр.?
5. Як вплинула інформаційно-технологічна революція на розвиток економіки провідних країн світу?
6. Розкрийте основні положення монетаризму.
7. У чому полягає сутність економічної теорії пропозиції?
8. Що описує крива А. Лаффера?
9. Поясніть основні припущення теорії раціональних очікувань.
10. Охарактеризуйте основні напрями неоінституціоналізму.

Теми есе:

1. Європейська інтеграція: передумови виникнення, мета, етапи розвитку.
2. Інформаційно-технологічна революція останньої третини ХХ – початку ХХІ ст.: передумови, сутність, наслідки.
3. Основні напрями «неоліберального відродження»: монетаризм, економіка пропозиції та теорія раціональних очікувань.
4. Інституціональні ідеї економістів – лауреатів Нобелівської премії.

Практичні завдання

1. Складіть генеалогічне древо неокласичного напрямку із зазначенням його основних представників та шкіл.
2. Складіть порівняльну характеристику кейнсіанства та монетаризму за такою схемою:

	Кейнсіанство	Монетаризм
Відношення до безробіття		
Відношення до інфляції		
Роль бюджетного дефіциту		
Темпи зростання грошової маси		

3. Встановіть відповідність етапів розвитку інституціоналізму та пріоритетні напрями наукових досліджень:

Етап розвитку	Напрями досліджень
1. I етап (20-30-ті рр. XX ст.)	а) теорія профспілкового руху, соціально-економічні суперечності капіталізму
2. II етап (середина XX ст.)	б) дослідження психології та соціології поведінки людини, юридичні та правові сторони господарських відносин, критика капіталізму
3. III етап (з 1970-х рр.)	в) теорія зовнішніх ефектів, технократія, економічна теорія прав власності

4. Встановіть відповідність між авторами та ідеями, теоріями, концепціями:

А)

1. М. Фрідмен	а) рівняння обміну
2. В. Ойкен	б) концепція мультиплікатора
3. І. Фішер	в) концепція ідеальних типів
4. Дж. М. Кейнс	г) монетарне правило

Б)

1. А. Маршалл	а) співвідношення між рівнем інфляції та безробіття
2. У. Філіпс	б) співвідношення між попитом та пропозицією
3. Дж. М. Кейнс	в) співвідношення між ставкою податку та величиною податкових надходжень до бюджету
4. А. Лаффер	г) співвідношення між споживанням та заощадженнями

В)

1. Кейнсіанство	а) теорія соціального ринкового господарства
2. Ордолібералізм	б) концепція соціального дирижизму
3. Інституціоналізм	в) концепція акселератора
4. Марксизм	г) теорія бездіяльного класу

Тестові запитання

1. Що було головною причиною світової кризи середини 1970-х рр.?

- а) стрімке зростання цін на енергоресурси;
- б) стрімке зростання тіньового сектора;
- в) зростаюча фінансова глобалізація;
- г) загострення протиріч між розвинутими країнами та країнами, що розвиваються.

2. Яке з наступних тверджень є помилковим?

- а) глобалізація – це процес вирішення глобальних проблем;
- б) глобалізація – це процес зближення і взаємопроникнення національних економік, посилення їх взаємозалежності;
- в) глобалізація проявляється в інтенсифікації міжнародного руху факто-рів виробництва;
- г) глобалізація проявляється в транснаціоналізації капіталу та виробництва.

3. У чому полягали структурні зміни в господарстві провідних капіталістичних країн в останній третині ХХ ст.?

- а) збільшенні частки промисловості в загальному обсязі виробництва;
- б) збільшенні частки сільського господарства та скороченні промисловості в загальному обсязі виробництва;
- в) збільшенні частки сфери послуг в загальному обсязі виробництва;
- г) збільшенні частки промисловості та скороченні сфери послуг в загальному обсязі виробництва.

4. За М. Фрідменом, чому мають дорівнювати темпи зростання пропозиції грошей?

- а) темпам зростання рівня цін;
- б) темпам зростання рівня процентної ставки;
- в) темпам зростання населення країни;
- г) темпам зростання ВВП.

5. Чим була спростована ідея кривої Філіпса?

- а) безробіттям;
- б) інфляцією;
- в) стагфляцією;
- г) пасткою ліквідності.

6. Хто з перелічених нижче економістів є представником теорії економіки пропозиції?

- а) А. Лаффер;
- б) М. Фрідмен;
- в) В. Ойкен;
- г) Р. Лукас.

7. З чим пов'язує теорія економіки пропозиції стале економічне зростання?

- а) з використанням заходів щодо підтримання ефективного попиту;
- б) зі стабілізацією рівня дефіциту державного бюджету;
- в) зі зміною обсягів грошової маси в обігу;

г) з і створенням податкових стимулів для розвитку вільного підприємництва.

8. *Яке з тверджень відповідає положенням теорії інституціоналізму щодо економічного життя суспільства?*

- а) воно має досліджуватись автономно від інших сфер суспільства;
- б) воно розвивається стихійно і потребує втручання держави;
- в) воно має вивчатись у зв'язку з дією усіх суспільних інституцій, моралі, права, виховання;
- г) воно не потребує вивчення.

9. *З чим, за Е. Тофлером, пов'язана «перша хвиля» розвитку суспільства?*

- а) з аграрною революцією;
- б) з промисловою революцією;
- в) з автоматизацією та механізацією виробництва;
- г) з розвитком сфери послуг.

10. *Кому належить концепція «техноструктури»?*

- а) Д. Беллу;
- б) Дж. Гелбрейту;
- в) Дж. Бьюкенену;
- г) Р. Коузу.

Методичні поради до самостійної роботи при підготовці до практичного заняття

У першому питанні слід висвітлити тенденції розвитку світового господарства останньої третини ХХ – початку ХХІ ст., серед яких: глобалізація світової економічної системи (зближення і взаємопроникнення національних економік, посилення їх взаємозалежності); інтенсивна регіональна інтеграція (процес господарсько-політичного об'єднання країн, що приводить до зближення національних господарств); лібералізація господарського життя (підвищення ступеня відкритості національних економік для зовнішнього світу); транснаціоналізація капіталу та виробництва (створення національними за капіталом компаніями зарубіжних виробництв); циклічність та неоднорідність розвитку. Далі слід розкрити причини енергетичної кризи 1973–1975 рр. та назвати заходи, що використовували провідні капіталістичні країни для подолання цієї кризи (розробка та впровадження енергозберігаючих технологій, пошук нових джерел енергії, заміна дорогої нафти вугіллям, відкриття власних родовищ енергоресурсів тощо), а також розглянути наслідки зміни ресурсовитратної моделі розвитку економіки на інноваційну. Наостанок, необхідно проаналізувати вплив інформаційно-технологічної революції останньої третини ХХ – початку ХІ ст. (створення мікропроцесорів, промислових роботів, комп'ютерів нового покоління, розвиток біотехнології та генної

інженерії) на розвиток економіки провідних країн світу та зміну структури їх господарства.

Вивчення основних напрямів «неоліберального відродження» у другому питанні слід почати з теорії монетаризму, або чиказької школи, що довела свою спроможність у 1970-х рр., коли надмірне захоплення кейнсіанськими рекомендаціями призвело до надзвичайно великого тиску на попит та високої інфляції. Специфіка монетаризму полягає в тому, що макроекономічні проблеми розглядаються головним чином крізь призму грошового обігу. Чиказька школа виходила з неординарної ролі грошей, що розглядалися як особливий вид приватної власності, знецінення якого веде до підриву інституту приватної власності. Але індивідуальні господарства, тобто приватні власники, не можуть забезпечити стабільність грошового обігу, це – функція держави. Отже, підтримуючи стабільність грошей, держава зміцнює інститут приватної власності як основу цивілізованої держави. Монетаристські рекомендації допомогли відновити ринкові механізми саморегулювання, подолати інфляцію та забезпечити економічне зростання в політиці «тетчеризму» у Великій Британії та «рейганоміки» у США. Далі слід звернути увагу на основні ідеї теорії пропозиції, зокрема, стосовно проблем економічного зростання (воно в значній мірі визначається темпами зростання факторів виробництва – капіталу, праці, технічного оновлення; темп зростання пропозиції капіталу визначається головним чином доходами від заощаджень та інвестицій після сплати податків; темп пропозиції праці в тривалому періоді визначається демографічними факторами, а в середньостроковому – величиною реальної заробітної плати, що залишається після сплати податків; надмірне державне регулювання заважає накопиченню капіталу, гальмує зростання продуктивності праці, знижує темпи зростання економіки). Ілюстрацією теорії економіки пропозиції є крива Лаффера, яка відображує взаємозв'язок між податковими надходженнями у держбюджет і ставкою прибуткового податку. До певного рівня ставки прибуткового податку надходження від нього зростають, але після досягнення цього рівня розмір абсолютних надходжень від прибуткового податку починає знижуватися, тому що знижуються стимули до здійснення господарської діяльності. Ця крива демонструвала роль податкової системи в стимулюванні ділової активності і була відправним пунктом політики скорочення прибуткового податку. Потім необхідно висвітлити сутність теорії раціональних очікувань: для прийняття поточних рішень і прогнозування майбутнього економічні суб'єкти використовують всю можливу інформацію про економіку, а не тільки досвід минулого і тому не роблять систематичних помилок у своїх прогнозах; в цьому сенсі їх передбачення є раціональними. С точки зору раціональних очікувань було проаналізовано широке коло економічних проблем, зокрема, інвестування в умовах невизначеності, нейтральність грошей, природний рівень безробіття та ефективність державного втручання в економіку, а також кейнсіанську модель державного регулювання. Основний висновок економістів даної школи полягав у тому, що держава фактично не має ніяких важелів впливу на

економіку. При певному збігу обставин макроекономічна політика може спричинити разовий короткостроковий вплив на деякі економічні показники, але в цілому вона здатна, по суті, лише імітувати цілеспрямованість дій ціною внесення додаткової нестабільності в економічне життя.

У третьому питанні слід розглянути особливості методології інституціоналізму: міждисциплінарний підхід; еволюційний принцип в аналізі економічних процесів; емпіричний підхід (аналіз із використанням фактичних матеріалів); дослідження інститутів – понять, що відображають загально визнані в суспільстві норми поведінки людей (звичаї, традиції, правові норми), а також суспільних утворень, у яких ці норми реалізуються практично (родина, держава, корпорація та ін.). Інституціоналізм в своєму розвитку пройшов два основних етапи: традиційний та новий (неоінституціоналізм). Традиційний інституціоналізм основну увагу приділяв неекономічним чинникам розвитку економіки. Сучасний інституціоналізм є вкрай неоднорідним і складається з безлічі різних концепцій, що відбивають різні напрямки досліджень. Його можна розділити на два напрями: нова інституціональна теорія (виходить з мікроекономічного розуміння інституту та тяжіє до неокласиків) та неоінституціоналізм, що намагається створити нову теорію інститутів, не пов'язану з основними постулатами неокласики. Останній представлений трьома основними школами: індустріально-соціологічною, школою суспільного вибору та кон'юнктурною школою. У цьому питанні слід висвітлити провідні теорії кожного напрямку. Зокрема, для індустріально-соціологічної школи – це теорії індустріального та нового індустріального суспільства, теорія постіндустріального суспільства, теорія суспільства «третьої хвилі», теорія суспільства знання, теорія інформаційного суспільства, теорія постеконічного суспільства; ключовими для школи суспільного вибору є теорії прав власності та трансакційних витрат; у центрі уваги кон'юнктурної школи знаходяться проблеми міжнародної торгівлі й конкурентних переваг, руху капіталів, циклів економічної кон'юнктури, забезпечення стійкого економічного зростання.

Список рекомендованої літератури

Борейко В. Можливість поєднання в сучасних економіках ідей кейнсіанства та монетаризму. *Вісник економічної науки України*. 2013. № 2. С. 17-20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Venu_2013_2_6.

Історія економіки та економічної думки / за ред. С. І. Архієреєва, Н. Б. Решетняк. Харків: НТУ "ХПІ", 2010. 335 с.

Історія економіки та економічної думки: навч. посіб. / за заг. ред. С. В. Степаненка. Київ: КНЕУ, 2010. 743 с.

Історія економіки та економічної думки: підручник / за ред. В. В. Козюка, Л. А. Родіонової. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. 791 с.

Історія економічних учень: хрестоматія: навч. посіб. / за ред. В. Д. Базилевича. Київ: Знання, 2011. 512 с.

Стадник Г. В., Решетило В. П., Штефан С. І. Історія економіки та економічної думки: навч. посіб. Харків: ХНУМГ, 2014. 230 с.

Тема 12.1. ГОСПОДАРСТВО ТА ЕКОНОМІЧНА ДУМКА УКРАЇНИ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-КОМАНДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

План

1. Господарство України в період «воєнного комунізму» та нової економічної політики (НЕП).
2. Становлення адміністративно-командної системи і її відображення в українській економічній думці.
3. Україна в умовах кризи радянської тоталітарної системи господарювання і спроби її реформування.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Запитання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст політики «воєнного комунізму» в Україні та її наслідки.
2. В чому полягає сутність нової економічної політики? Які заходи вживалися у межах реалізації цієї політики?
3. Яке значення мала грошова реформа 1922–1924 років?
4. Що було предметом економічних дискусій 1920-30-х рр. в Україні?
5. Охарактеризуйте хід, особливості та наслідки індустріалізації в Україні.
6. Як проводилася колективізація селянства і які були її наслідки?
7. Висвітліть основні положення «політичної економії соціалізму».
8. Як трактувалися в політичній економії соціалізму проблеми планомірної організації виробництва та ролі товарно-грошових відносин?
9. Які проблеми в економіці України 1950–60 рр. свідчили про її передкризовий стан?
10. Які зміни у господарському механізмі передбачалися реформою 1965 року? Чому вона зазнала невдачі?
11. Назвіть основні причини та форми застійних явищ в економіці України у 1970-80-х роках.

Тема есе:

Ідеї реформування радянської планової економіки у роботах Є.

Лібермана.

Практичне завдання

Охарактеризуйте етапи розвитку економічної думки в Україні радянського періоду (характерні риси, основні представники, проблеми, що дискутувалися тощо). Результати оформіть у таблиці:

Етап	Характеристика етапу
1) 1920-1930 рр.	
2) 1930-1940 рр.	
3) 1950-1960 рр.	
4) 1970-1980 рр.	

Методичні поради до самостійної роботи при підготовці до практичного заняття

У першому питанні слід висвітлити сутність політики «воєнного комунізму» (націоналізація землі, скасування приватної власності й товарно-грошових відносин, продовольча диктатура, централізований розподіл сировини та готової продукції тощо) та її вплив на економічне становище УСРР. Далі необхідно охарактеризувати зміст НЕПу (заміна продрозверстки натуральним податком, відновлення товарно-грошових відносин та підприємницької діяльності, припинення насильницького об'єднання селян у колгоспи, розвиток усіх видів кооперації тощо) та особливості її проведення в Україні. Слід звернути увагу, що у цей період починає формуватися радянська економічна думка. Відбувалися численні теоретичні дискусії щодо моделювання нового суспільства, визначення головних принципів його побудови, форм та методів його дослідження. На початку 1920-х рр. у теоретичному протиборстві зіткнулися два напрями економічної думки: 1) неокласичний підхід, що базувався на основних положеннях теоретичних концепцій західноєвропейської науки (його прихильники доводили необхідність широкого використання ринкових методів господарювання у поєднанні з помірними заходами планомірного регулювання економіки, при цьому розробка плану повинна виходити з об'єктивних закономірностей ринку і носити не жорстко-директивний характер) та 2) ортодоксальний марксизм, що отримав підтримку з боку влади та став засадничим елементом державної ідеології (його прихильники розглядали НЕП як відступ від соціалістичної доктрини. Ринку, як стихійній і анархічній формі господарювання, протиставлялося централізоване державне планування і прямий розподіл продукту, що створюється).

Підготовку другого питання слід розпочати з висвітлення ходу, основних джерел, особливостей та наслідків індустріалізації в Україні. Необхідно також розглянути процес колективізації селянства та його наслідки. Діли потрібно охарактеризувати адміністративно-командну

систему управління господарством та зазначити, що її функціонування потребувало також й ідеологічного обґрунтування та виправдання. У зв'язку з цим починає формуватися система поглядів, що одержала назву «політична економія соціалізму». Її предметом визнавалася система виробничих відносин першої фази комуністичного способу виробництва, підпорядкована дії сукупності економічних законів. Економічні закони соціалізму мають об'єктивний характер, але специфіка їх дії в тому, що люди можуть свідомо підпорядковувати свою діяльність їх вимогам. Особлива роль приділялася відносинам власності на засоби виробництва. Найважливішою специфічною особливістю соціалістичної системи господарства вважався планомірний характер її функціонування. Закон планомірного пропорційного розвитку був включений до складу обов'язкових закономірностей, які характеризують соціалістичну економіку, і став предметом подальших теоретичних обговорень. Особливу увагу слід приділити дискусії щодо місця та ролі товарно-грошових відносин в економічній системі соціалістичного суспільства, що згодом перемістилися в площину вирішення проблеми співвідношення планомірності та товарності.

У третьому питанні необхідно почати з диспропорцій у відтворювальному процесі повоєнної економіки України у складі народногосподарського комплексу СРСР. Адміністративні заходи з ліквідації деяких галузевих міністерств і створення територіальних органів управління – раднаргоспів, заміни п'ятирічного періоду планування семирічним тощо не дали очікуваних результатів. Усвідомлення необхідності радикальних перетворень змусило звернутися до використання елементів ринкового механізму для підвищення ефективності господарської діяльності. Вперше ідея використання ринкових регуляторів була офіційно викладена у статті харківського економіста, професора Є. Г. Лібермана «План, прибуток, премія», у якій пропонувалося зробити певні кроки в бік перетворення соціалістичних підприємств у відносно самостійних товаровиробників. Слід розглянути новації, що пропонувалися у статті та згодом, у ході розгорнутої дискусії були конкретизовані, розширені й лягли в основу практичних рішень щодо про-ведення економічної реформи господарського механізму. Далі потрібно охарактеризувати заходи реформи 1965 р. щодо сільського господарства та промисловості й пояснити, з якими труднощами стикнулася практична реалізація цих заходів. Насамкінець, необхідно назвати основні причини та форми застійних явищ в економіці України у 1970-80-х роках.

Список рекомендованої літератури

Горкіна Л. П. Чумаченко М. Г., Шубін О. О. ХХ століття в історії української економічної думки: коротка ретроспектива: монографія. Донецьк: ДонНУЕТ, 2011. 141 с.

Історія економіки та економічної думки / за ред. С. І. Архієреєва, Н. Б. Решетняк. Харків: НТУ "ХПІ", 2010. 335 с.

Історія економіки та економічної думки: навч. посіб. / за заг. ред. С. В. Степаненка. Київ: КНЕУ, 2010. 743 с.

Історія економічних вчень: підручник / за ред. В. М. Тарасевича, Ю.С. Петруні. Київ: "Центр учбової літератури", 2013. 352 с.

Історія економіки та економічної думки: підручник / за ред. В. В. Козюка, Л. А. Родіонової. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. 791 с.

Краус Н. М. Історія економіки та економічної думки: структурно-логічні схеми, таблиці, малюнки: навчальний посібник для вузів. Київ: ЦУЛ, 2017. 495с.

Тема 12.2. ВІДНОВЛЕННЯ ОСНОВ РИНКОВОЇ СИСТЕМИ ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ (90-ТІ РОКИ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТ.)

План

1. Проблеми соціально-економічного реформування української економіки в перші роки незалежності.
2. Радикальні економічні перетворення другої половини 1990-х років.
3. Теоретичні дослідження українськими вченими проблем ринкового реформування економіки України.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Запитання для самоконтролю

1. Чим характеризувався стан економіки України на момент проголошення незалежності.
2. Які завдання необхідно було вирішити для переходу до ринкової економіки? Яка роль у цьому процесі відводилася державі?
3. Охарактеризуйте основні моделі переходу від директивної до ліберальної економіки. Який шлях було обрано в Україні?
4. Які фактори у процесі реформування 1991-1994 рр. призвели до економічної кризи в Україні?
5. Чому процеси приватизації призвели до суттєвих соціально-економічних протиріч у суспільстві?
6. Які теоретичні проблеми необхідно було вирішувати українським дослідникам у 1990-ті роки?
7. Як вплинула на українську економіку світова фінансова криза 2008 р.?
8. Які основні проблеми економіки сучасної України?

Теми есе:

1. Концепція монетаризму як теоретична основа ринкових реформ: теорія і практика реалізації.
2. Особливості інституціонального підходу до досліджень

трансформації економічних систем.

Тестові запитання

1. Що передбачав план побудови економіки соціалістичного суспільства?

- а) створення монополістичних об'єднань;
- б) становлення трудової приватної власності селян на землю;
- в) націоналізацію основних засобів виробництва;
- г) вільний розвиток товарно-грошових зв'язків між елементами економічної системи.

2. Що з переліченого характеризує політику «воєнного комунізму»?

- а) націоналізація підприємств;
- б) грошова реформа;
- в) перевід державних підприємств на госпрозрахунок;
- г) управління економікою через ради народного господарства.

3. Що включали заходи «нової економічної політики»?

- а) встановлення фіксованого продовольчого податку на селян;
- б) націоналізацію дрібних і середніх підприємств;
- в) заміну наркоматів галузевими міністерствами;
- г) організацію колгоспів.

4. У чому проявився передкризовий стан економіки України у 1950-х роках?

- а) у неконтрольованому зростанні цін;
- б) у загостренні проблеми збуту;
- в) у дефіциті товарів народного споживання;
- г) у наростаючих диспропорціях відтворювального процесу.

5. Яка була основна функція політичної економії соціалізму?

- а) пізнавальна;
- б) методологічна;
- в) практична;
- г) ідеологічна.

6. З якої галузі розпочалася реформа 1965 р.?

- а) з легкої промисловості;
- б) з сільського господарства;
- в) з важкої промисловості;
- г) з торгівлі.

7. Яка причина застійних явищ в економіці України у 1970-80-ті рр.?

- а) диспропорційна структура економіки;

- б) дефіцит трудових ресурсів;
- в) наявність зовнішньої заборгованості;
- г) дефіцит природних ресурсів.

8. Яка теоретична концепція стала основою ринкових перетворень в Україні на початку 1990-х років?

- а) кейнсіанство;
- б) інституціоналізм;
- в) марксизм;
- г) монетаризм.

9. У якому напрямку відбувається розбудова української держави та її економіки в період незалежності?

- а) створення моделі «капіталізму з людським обличчям»;
- б) створення моделі «соціально орієнтованої ринкової економіки»;
- в) створення моделі «українського соціалізму»;
- г) створення патерналістської моделі.

10. До якої системи за своїми ознаками ближче соціально-економічна модель, що склалася в Україні?

- а) до відкритої соціально-економічної системи змішаного типу;
- б) до закритої командно-адміністративної економіки;
- в) постіндустріальної економіки;
- г) закритої соціально-економічної системи змішаного типу.

Методичні поради до самостійної роботи при підготовці до практичного заняття

Вивчення першого питання слід розпочати з характеристики стану української економіки на момент проголошення незалежності. При цьому потрібно звернути увагу не лише на природно-ресурсний потенціал країни, а й на форми та методи його використання. Далі слід зупинитися на труднощах у створенні національної економіки в перші роки незалежності. Україна, як і інші постсоціалістичні країни, опинилась перед необхідністю вибору теоретичної концепції перетворень. Слід охарактеризувати три основні моделі переходу від планової до ринкової економіки: модель «ринкового соціалізму», яку обрали Китай та В'єтнам; модель «оксамитової революції», реалізовану у Чехії та Словаччині та модель «шокової терапії», що була реалізована у Польщі, Україні та Росії. Отже, початок ринкових реформ в Україні здійснювався при активному впровадженні елементів ліберальної моделі (приватизація, лібералізація цін, захист конкуренції). Практика використання цієї моделі в Україні довела її низьку ефективність. Потрібно з'ясувати, які фактори у процесі реформування 1991-1994 рр. призвели до економічної кризи в Україні (реформи мали поверхневий характер, були орієнтовані на макрофінансову стабілізацію, а не на

підтримку виробництва; радикальні реформи не входили до кола економічних інтересів правлячої еліти; з 1992 року в Україні дефіцит державного бюджету покривався необмеженою грошовою емісією, інфляція призвела до обвального падіння реальних доходів громадян, зросло безробіття тощо).

У другому питанні слід зазначити, що реальні економічні перетворення в Україні почалися після проголошення курсу на створення державно-регульованої соціально-спрямованої ринкової економіки. Основну увагу слід приділити процесам первісного нагромадження капіталу, роздержавлення та приватизації. Необхідно висвітлити концепцію, цілі, етапи, методи й наслідки української приватизації та пояснити, чому процеси приватизації призвели до суттєвих соціально-економічних протиріч у суспільстві. Далі слід охарактеризувати якість економічного зростання 2000-2008 рр. та вплив на українську економіку світової фінансової кризи 2008 р. Насамкінець, потрібно визначити основні риси сучасної української соціально-економічної моделі та пріоритетні завдання економічного розвитку.

У третьому питанні слід наголосити, що сутність трансформаційних процесів у розвитку економічної теорії в Україні полягала у переході від одноконцептуальної теорії, що розвивалася здебільшого ізольовано від світової економічної науки, до багатоконцептуальної теорії, яка б вбирала у себе досягнення світової економічної думки. Необхідно з'ясувати, які теоретичні проблеми необхідно було вирішувати українським дослідникам у 1990-ті роки (обґрунтування концептуальних засад національної економічної моделі, визначення мети, засобів, методів та послідовності перетворень; проблема координації державного та ринкового регулювання в процесі реформування; розробка дій з подолання трансформаційної кризи; визначення змісту інституціональних перетворень; визначення пріоритетів в соціальній політиці та шляхів її реалізації; розробка заходів щодо інтеграції України у світову економіку тощо). Далі потрібно охарактеризувати напрями та наукові дослідження представників економічної думки України наприкінці ХХ – на початку ХІХ ст.

Список рекомендованої літератури

Горкіна Л. П. Чумаченко М. Г., Шубін О. О. ХХ століття в історії української економічної думки: коротка ретроспектива: монографія. Донецьк: ДонНУЕТ, 2011. 141 с.

Історія економіки та економічної думки / за ред. С. І. Архієреєва, Н. Б. Решетняк. Харків: НТУ "ХПІ", 2010. 335 с.

Історія економічних вчень: підручник / за ред. В. М. Тарасевича, Ю.С. Петруні. Київ: "Центр учбової літератури", 2013. 352 с.

Історія економічних учень: підручник / за ред. В. Д. Базилевича. Київ: Знання, 2015. 567 с.

Історія економіки та економічної думки: підручник / за ред. В. В. Козюка, Л. А. Родіонової. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. 791 с.

Краус Н. М. Історія економіки та економічної думки: структурно-логічні схеми, таблиці, малюнки: навчальний посібник для вузів. Київ: ЦУЛ, 2017. 495с.

3. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ

Оцінювання результатів засвоєння навчальної дисципліни «Історія економіки та економічної думки» передбачає проведення поточного та підсумкового контролю і здійснюється на основі накопичувальної бально-рейтингової системи.

Критерії оцінювання з дисципліни «Історія економіки та економічної думки»

Вид контролю	Кількість балів	Критерії (за кожною з оцінок)
Поточний контроль на практичному занятті	Max 5	Відмінне засвоєння навчального матеріалу з теми, можливі окремі несуттєві недоліки.
	4	Добре засвоєння матеріалу з теми, але є окремі помилки.
	3	Задовільний рівень засвоєння матеріалу, значна кількість помилок.
	Min 0	Незадовільний рівень засвоєння матеріалу.
Колоквіум	Max 5	Відмінне засвоєння навчального матеріалу з тем, можливі окремі несуттєві недоліки.
	4	Добре засвоєння матеріалу з тем, але є окремі помилки.
	3	Задовільний рівень засвоєння матеріалу, значна кількість помилок.
	Min 0	Незадовільний рівень засвоєння матеріалу.
Оцінка самостійної роботи студента	Max 10	Глибоке знання проблем, пов'язаних із темою дослідження, вільне володіння матеріалом, вміння самостійно й творчо мислити, знаходити, узагальнювати, аналізувати матеріал, робити самостійні теоретичні та практичні висновки.
	9	У роботі розкрито основні положення теми, але є деякі неточності у викладанні матеріалу, теоретичні поняття недостатньо підкріплено фактичними даними.
	8	Основні положення теми розкрито, але деякі питання висвітлено неповно. Студент добре володіє матеріалом, але відсутня творчість та самостійність у дослідженні.
	7	Основні теоретичні питання висвітлено поверхнево, немає висновків або висновки не мають самостійного характеру; студент слабо володіє матеріалом.
	6	Основні положення теми висвітлено поверхнево, теоретичні положення не підкріплені фактичним матеріалом; немає висновків; студент слабо володіє матеріалом роботи.

	Min 0	Основні положення теми висвітлено поверхнево, з великою кількістю помилок; немає висновків; студент не володіє матеріалом роботи.
Залік	Max 60	1. Всебічне, систематичне і глибоке знання матеріалу, передбаченого програмою навчальної дисципліни, у тому числі орієнтація в інноваційних наукових доктринах та концепціях дисципліни. 2. Засвоєння основної та додаткової літератури, рекомендованої кафедрою. 3. Здатність до самостійного поповнення знань з дисципліни та використання отриманих знань у практичній роботі.
	55	1. Повне знання матеріалу, передбаченого програмою навчальної дисципліни. 2. Засвоєння основної літератури та знайомство з додатковою літературою, рекомендованою кафедрою. 3. Здатність до самостійного поповнення знань з дисципліни, розуміння їх значення для у практичній роботі.
	50	1. Достатньо повне знання матеріалу, передбаченого програмою навчальної дисципліни, за відсутності у відповіді суттєвих неточностей. 2. Засвоєння основної літератури, рекомендованої кафедрою. 3. Здатність до самостійного поповнення знань з дисципліни, розуміння їх значення для у практичній роботі.
	45	1. Знання основного матеріалу, передбаченого програмою навчальної дисципліни, в обсязі, достатньому для подальшого навчання і майбутньої роботи за професією. 2. Засвоєння основної літератури, рекомендованої кафедрою. 3. Помилки і суттєві неточності у відповіді на іспиті за наявності знань до їх самостійного усунення або за допомогою викладача.
	40	1. Знання основного матеріалу, передбаченого програмою навчальної дисципліни, в обсязі, достатньому для подальшого навчання і майбутньої роботи за професією. 2. Ознайомлення з основною літературою, рекомендованою кафедрою. 3. Помилки у відповіді на іспиті за наявності знань для усунення найсуттєвіших помилок за допомогою викладача.
	35	1. Прогалини в знаннях з певних частин основного матеріалу, передбаченого програмою навчальної дисципліни. 2. Наявність помилок у відповіді на іспиті.
	Min 0	1. Відсутність знань значної частини основного матеріалу, передбаченого програмою навчальної дисципліни. 2. Неможливість продовжити навчання або здійснювати

		професійну діяльність без проходження повторного курсу з цієї дисципліни.
--	--	---

Підсумкова оцінка з навчальної дисципліни «Історія економіки та економічної думки» виставляється в залікову книжку відповідно до такої шкали:

Оцінка за шкалою ECTS	Визначення	Оцінка за національною шкалою	Оцінка за 100-бальною шкалою, що використовується в НЮАУ
A	Відмінно – відмінне виконання, лише з незначною кількістю помилок	зараховано	90 – 100
B	Дуже добре – вище середнього рівня з кількома помилками		80 – 89
C	Добре – у цілому правильна робота з певною кількістю незначних помилок		75 – 79
D	Задовільно – непогано, але зі значною кількістю недоліків		70 – 74
E	Достатньо – виконання задовольняє мінімальні критерії		60 – 69
FX	Незадовільно – потрібно попрацювати перед тим, як перескладати	незараховано	35 – 59
F	Незадовільно – необхідна серйозна подальша робота, обов'язковий повторний курс		0 – 34

4. ЗАПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

- Критерії періодизації господарського розвитку суспільства.
- Основні етапи господарської еволюції первісного суспільства та їх характеристика.
- Провідні центри первинних цивілізацій, риси їх економічного розвитку.
- Цивілізація Стародавнього Сходу: основні характеристики господарського розвитку.
- Економічна думка Стародавнього Сходу.
- Західна цивілізація та господарський розвиток античних держав.
- Економічна думка Стародавньої Греції: Ксенофонт, Платон, Аристотель.
- Становлення та етапи розвитку феодальної системи господарювання в країнах Європи.
- Основні риси феодального господарства, його галузева структура та основні господарські форми.
- Ремесло і торгівля у господарській системі феодального суспільства.
- Феодальне місто, його виникнення та економічна роль.

12. Економічна думка Західної Європи періоду Середньовіччя.
13. Передумови та наслідки Великих географічних відкриттів.
14. Джерела, методи та особливості первісного нагромадження капіталу у провідних країнах світу.
15. Розвиток мануфактурного виробництва в Європі.
16. Загальні теоретико-методологічні засади меркантилізму. Особливості раннього і пізнього меркантилізму.
17. Промисловий переворот в Англії, його джерела, напрями та соціально-економічні наслідки.
18. Особливості промислового перевороту у Франції, Німеччині та США.
19. Особливості промислового перевороту в Україні.
20. Загальна характеристика класичної політичної економії, етапи її еволюції.
21. Економічне вчення фізіократів.
22. Економічна система Адама Сміта.
23. Економічне вчення Д. Рікардо.
24. Закон народонаселення, теорії розподілу і ефективного попиту Т. Мальтуса.
25. Економічні погляди Ж. Б. Сея.
26. Особливості предмету і методу історичної школи та її загальна характеристика.
27. Економічні вчення західноєвропейських соціалістів-утопістів: А. Сен-Сімона, Ш. Фур'є, Р. Оуєна.
28. Становлення ринкових форм господарства України (друга половина XVII – I половина XIX ст.).
29. Індустріалізація господарства країн Європейської цивілізації та становлення ринку монополістичної конкуренції у другій половині XIX – початку XX ст.
30. Загальна характеристика економічного вчення К. Маркса.
31. Загальна характеристика маржиналізму: предмет, метод дослідження, періодизація.
32. Економічна думка в Україні у XIX – на початку XX ст.
33. Подолання економічних наслідків Першої світової війни та господарський розвиток провідних країн світу в 20-тих роках XX ст.
34. Світова економічна криза 1929-1933 рр. в США, Німеччині, Англії, Франції: причини виникнення, особливості перебігу та шляхи виходу.
35. Економічні причини та наслідки Другої світової війни для провідних країн світової економіки.
36. Предмет дослідження класичного інституціоналізму та його основні напрями.
37. Теоретична система Дж. М. Кейнса. Предмет та методологія дослідження.
38. Еволюція неокласичної теорії на початку XX століття.

39. Структурні зміни господарського розвитку провідних країн в другій половині ХХ ст. Науково-технічна революція.
40. Перетворення Японії на одну з провідних індустріальних країн світу. Фактори японського "економічного дива".
41. Шлях Німеччини до економічного лідерства в Європі.
42. Інтеграція господарських систем Західної Європи. Основні етапи еволюції Європейського Союзу.
43. Концепція «соціального ринкового господарства» Л. Ерхарда та А. Мюллер-Армака.
44. Чиказька школа монетаризму.
45. Теорія економіки пропозиції.
46. Нова інституційна теорія.
47. Світове господарство на етапі інформаційно-технологічної революції (кінець ХХ – початок ХХІ ст.).
48. Концепція «постіндустріального суспільства».
49. Господарство України в умовах адміністративно-командної економічної системи.
50. Відновлення ринкової системи господарства в Україні (останнє десятиріччя ХХ – початок ХХІ ст.).